

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 07:802.0+809.155.0 (76.12:81.2 Анг+81.2 Тоҷ)

РАҲМАТУЛЛОЕВ МАҲМАДУЛЛО САИДУЛЛОЕВИЧ

**ТАҲЛИЛИ СОХТОРӢ-МАӢНОӢ ВА ЭТИМОЛОГИИ
ИСТИЛОҲОТИ ЖУРНАЛИСТИКА ДАР ЗАБОНҲОИ
АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD)
аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 –
Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертатсия дар кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Мамадназаров Абдусалом** – доктори илмҳои филология, профессори кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич** – доктори илми филология, профессори кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи ДБЗХТ ба номи Сотим Улуғзода

Саъдиева Гулистон Фатоевна – номзоди илми филология, дотсенти кафедраи филологияи англисии Донишгоҳи славянии Русия ва Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Ҳимояи диссертатсия «25» январи соли 2024, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6Д.КOA-021 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони ш. Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак, бинои таълимии №10, ошонаи 1, толори Ш. Ҳусейнзода баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишонаи ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ ва тавассути сомонаи www.tnu.tj.) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ соли 2023 фиристонда шуд.

Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
доктори илми филология, профессор Мирзоева М.М.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар замони муосир таваччуҳи олимони забоншиносро бештар масъалаҳои низоми истилоҳотӣ дар забонҳои гуногунсохтор чалб менамояд. Дар ин замина таҳқиқи равандҳои ташаккули ифодаҳои истилоҳӣ дар забонҳое, ки аз ҷиҳати сохтор мухталифанд, ошкор намудани монандӣ ва тафовути онҳо аҳамияти хоса пайдо менамояд. Баррасии илмии низоми истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар ин раванд мубрам арзёбӣ мегардад.

Таҳқиқи вижагиҳои сохтори маъноии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ қарор карда баромадани тавсияҳои амалиеро дар назар дорад, ки барои мураттаб гардондани низоми истилоҳоти зикршуда дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат мекунад. Беш аз ҳама ба ин тавсияҳо забони тоҷикӣ ниёзманд аст, зеро низоми истилоҳоти он дар риштаи рӯзноманигорӣ ҳанӯз ба тарзи пурра ташаккул наёфтааст.

Мавзуи таҳлили қиёсии истилоҳҳои рӯзноманигории забонҳои англисӣ то ба имрӯз мавриди таҳқиқи алоҳидаи монографӣ қарор нагирифтааст. Дар забоншиносии тоҷик оид ба паҳлуҳои гуногуни низоми истилоҳоти соҳаҳои гуногун қорҳои муайяни илмӣ анҷом ёфта бошанд ҳам, дар бораи вижагиҳои сохториву маъноии истилоҳоти ин соҳа таҳқиқоте сомон дода нашудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Ба мавзуи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ миқдори зиёди таҳқиқоти донишмандони забоншиносии ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ бахшида шудааст: О. Вюстер [Wüster, 1974, 1979]¹, Д. С. Лотте [1961, 1968, 1982, 1931]², А. А. Реформатский [1961, 1967]³, Ҷ. Сейгер [Sager, 1974, 1980, 1990], Ҷ. А. Фодор [Fodor, 1975], В. П. Даниленко [1971,

1) 1. Wüster, E. The road to Infoterm: two reports prepared on behalf of UNESCO. – Published by Pullach Isartal: Verlag Dokumentation, 1974. – 184 p.

2. Wüster, E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts [Text] / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979.

2) 1. Лотте Д. С. Очередные задачи технической терминологии. – Известия АН СССР. Отделение общественных наук, № 4, 1931. – Л.: Изд-во АН СССР, 1931. – С. 883-891.

2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. Отв. академик И. И. Артоболовский. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 159 с.

3. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы. – М.: Наука, 1968. – 76 с.

4. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. М.: Наука, 1982. – 152 с.

3) 1. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: АН СССР, 1961. – С. 46–54.

2. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Под ред. В. А. Виноградова. – М.:

Аспект Пресс, 1998. – 536 с. – Пятое уточнённое издание с (Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М., 1967)

1977], Т. Л. Канделаки [1977], А. Рей [Rey, 1979, 1995], Г. Рондо [Rondeau, 1980], Р. Чекендоф [Jackendoff, 1983], Г. Фелбер [Felber, 1984], Х. Пичт ва Ч. Драскау [Picht & Draskau, 1985], Б. Н. Головин [1987], В. М. Лейчик [1989, 2009], А. А. Суперанская [2012], М. Т. Кабре [Cabré, 1992, 2003], С. В. Гринёв [1966, 1993, 2008], Н. Шарофов [1960, 1988], А. Бухоризода [1961], М. Шакурӣ [1964, 1991, 1997], Я. И. Калонтаров [1971], А. М. Байзоев [1992] М. Қосимова [2003, 2007], С. Назарзода [2003, 2004, 2013]⁴, Мирзо Ҳасани Султон [2008а, 2008б, 2011, 2015], С. Сулаймонов [1997], Ш. Каримов [2014], А. Мамадназаров [2015]⁵, С. Қоматов [2017] ва дигарон.

О. Вюстер дар асараш «Меъёрикунии байналмилалӣ забон дар техника, махсусан дар электротехника» (Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik) [1931] таъкид мекард, ки ҳангоми хоста гирифтани истилоҳҳо аз соҳаи луғавии забони миллий бояд бештар ба асосҳои лотинӣ ва юнонӣ баргарӣ дода шавад. «Концерт» (мафҳум) бояд ҳамчун предмети асосии истилоҳшиносӣ пазируфта шавад [Ахметова, 2014, с. 22]. Баъдтар ӯ дар илми истилоҳшиносӣ равияи худ («мактаби Вена»)–ро ба вучуд овард. Асари ҷамъбасти ӯ «Муқаддима ба назарияи умумии истилоҳшиносӣ ва лексикографияи истилоҳшиносӣ» (Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography, 1979) пас аз вафоташ нашр гардид [Wüster, 1974, p. 15].

Муҳаққиқ Сейгер дар баробари истилоҳҳо васеъ ба кор бурдани забонҳои махсус ба мисли «забони эҳтиёҷоти махсус» (language for special purposes – LSP)–ро қайд карда менависад, ки ин гуна забонҳо «оид ба корбурд ва ҳуди корбарон маҳз «махсус» мебошанд, чунки чунин забонҳо ба мақсадҳои касбӣ истифода мешаванд» [Sager, 1990, p. 40].

Олими рус Д. С. Лотте дар асарҳои худ «Асосҳои созмони истилоҳоти илмӣ техникаӣ» (1961), «Бо истилоҳот чӣ гуна бояд кор кард» (1968) ва «Масъалаҳои иқтибос ва мурағаб гардонидани истилоҳҳо ва унсурҳои истилоҳии бегона» (1982) ба масъалаҳои истилоҳонафрӣ, иқтибоси вожаҳои истилоҳшаванда, сохтани низомҳои

4) 1. Назарзода С. Забон ва истилоҳот: Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот /С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003. – 148 с.

2. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ забони тоҷикӣ дар садаи XX /С. Назарзода; Дар зери назари узви воб. АИ ҶТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.

3. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода; Мухаррири масъул Саймиддинов Д. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.

5) 1. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tajik Dictionary Нашри тақмилшудаи сеюм /А. Мамадназаров; Мухаррир ва мурағаб д. и. ф., проф. А. Мамадназаров;– Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 1016 с

мафҳумию истилоҳӣ ва мушкилоти тарҷумаи истилоҳҳои илмӣ-техникӣ диққати асосӣ додааст.

Забоншиносии рус А. А. Реформатский бо мақолаи худ «Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ чист» (1961) ва боби «Истилоҳот» дар асари машҳураш «Муқаддимаи забоншиносӣ» (1967) масъалаҳои мансубияти истилоҳ ба истилоҳоти муайян, якмаъноии вожа ҳангоми табдил ёфтани ба истилоҳ, набудани муродифҳо дар истилоҳот ва ғайраро мавриди муҳокима қарор додааст.

Рисолаи номзодии М. Ҳ. Султон «Истилоҳоти илмӣ «Китоб-ут-тафҳим»-и Абурайҳони Берунӣ» (1999) ба масъалаҳои вожасозӣ ва истилоҳофаринии форсӣ-тоҷикии асари энциклопедии Берунӣ «Китоб-ут-тафҳим» бахшида шудааст. Муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки ин асари Берунӣ ба мисли «Донишнома»-и Ибни Сино пураарзиштарин сарчашмаи бостонии истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ мебошад.

Таҳқиқоти М. Н. Қосимова «Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик» (2003) ва «Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар)» (2007) дар бораи истилоҳҳои қадима дар осори забоншиносии садаҳои X-XI, инчунин истилоҳоти «Донишнома» ва «Худуд-ул-олам» бахшида шудааст.

Бояд таъкид кард, ки махсус оид ба назарияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ асари муқаммали таҳқиқотие дар забоншиносии англису тоҷик вучуд надорад, аммо фарҳангу донишномаҳои, дар онҳо истилоҳоти рӯзноманигорӣ чамъ оварда шарҳ дода шудаанд, дар забонҳои муқоисашаванда ва забони русӣ ба дараҷаи кофӣ мавҷуданд ва махсусан дар забони англисӣ хеле зиёд таълиф гардидаанд. Аз он ҷумла: Ч. М. Пеппер [Pepper, 1959]⁶, Н. Г. Богданов ва Б. А. Вяземский [1971], Р. В. Хадсон [Hudson, 1987], А. В. Виноградский [1993], В. Н. Крупнов [1993], Е. И. Курянов [1993], Ф. М. Малколм [1993], Э. П. Кессарийский [2002], А. А. Князев [2002], Д. Ҳ. Чонстон [Johnston, 2003], Ҷ. Орлебар [Orlebar, 2003], М. Муродов [2011, 2016], Т. Ҳаркап [Harcup, 2012, 2014], А. Аминов, А. Афсаҳзод, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, Ҷ. Саъдуллоев [2013], А. С. Катсев [2013], М. Иматшоева, А. Мамадназаров ва М. Муродов [2015]⁷, Л. Р. Дусқаева [2015], С. Л. Страшнов [2016] ва дигарон.

Чунин фарҳангу донишномаҳо Christopher H. “Encyclopedia of Journalism” (2009); Harcup T. “A dictionary of journalism” (2014), Салихов Н. Н., Афсаҳзод А. А. “Журналистика в терминах и понятиях:

6) Pepper, Charles M. Dictionary of Newspaper and Printing Terms. – New York: Columbia University Press, 1959.

7) Иматшоева М., Мамадназаров А., Муродов М. Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика /Мухаррир проф. А. Мамадназаров. – Душанбе: Эрграф, 2015. – 110 с

Энциклопедический словарь системы СМИ” (2007); Муродов М. “Краткий словарь терминов и понятий журналистики” (2011); Аминов А., Афсаҳзод А., Нуралиев А., Саъдуллоев А., Саъдуллоев Қ. “Фарҳанги тафсирии русӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика” (2013); Мамадназаров А. “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ” (2015); Мюллер В. К. “Большой англо-русский и русско-английский словарь” (2007); Иматшоева М., Мамадназаров А., Муродов М. “Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика” (2015); Муродов М. “Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ” (2016) истифода шудаанд.

Бо вучуди мавҷудияти як қатор корҳои илмӣ то имрӯз дар забонҳои англисӣ, русӣ ва тоҷикӣ оид ба муқоисаи истилоҳоти рӯзноманигорӣ кори илмие рӯйи қор наомадааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ бо роҳи таҳлили қиёсӣ омӯхтани вижагиҳои вожасозӣ, сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот дар мувофиқат бо мақсади таҳқиқ ба тарзи зайл муайян карда мешаванд:

- таҳқиқи заминаҳои назарии омӯзишу пажӯҳиши муқоисавии вижагиҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- муайян кардани мафҳуми «истилоҳ», «системаи истилоҳот», «истилоҳшиносӣ» ва «майдони истилоҳӣ» ва вазифаҳои асосии истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосир;

- анҷом додани таҳқиқи муқоисавии вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- таҳқиқи вижагиҳо ва роҳҳои асосии вожасозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ – истилоҳ-вожаҳо, ибораистилоҳҳо, иборасозӣ ва истилоҳот сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- муайян намудани усули сарфии сохтори истилоҳоти рӯзноманигорӣ ва вижагиҳои сохтории истилоҳҳои сохта дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- таҳқиқи усулҳои сарфию наҳвӣ ва наҳвии сохтори истилоҳоти рӯзноманигорӣ, истилоҳҳои мураккаб, ибораи истилоҳҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;

- муайян кардани вижагиҳои маъноии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои таҳқиқшаванда;

- таҳқиқи хусусиятҳои этимологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ ва муайян намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи этимологияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқ вижагиҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ мебошад. Ҳамчунин бо усули омӯзишу муқоиса муайян кардани вижагиҳои сохторӣ-вожасозӣ, луғавӣ-маъноӣ, этимологӣ ва қорбурди истилоҳоти рӯзноманигорӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ воҳидҳои истилоҳии рӯзноманигорӣ мебошанд, ки интихоби сартосарии онҳо аз сарчашмаҳои муътамад анҷом дода шудааст. Пеш аз ҳама, фарҳангҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангу луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ ва донишномаю луғатҳои тафсирии истилоҳоти рӯзноманигорӣ истифода гардиданд. Дар рисола зиёда аз 1600 адад воҳидҳои луғавии истилоҳии рӯзноманигорӣ забони англисӣ ва зиёда аз 1500 истилоҳи рӯзноманигорӣ забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқро асарҳои бунёдии назарияи забоншиносии русу тоҷик ташкил медиҳад, ки бо номи А. А.

Реформатский, А. М. Кузнецов, В. Виноградов, Х. Свит, Р. О. Якобсон, Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, В. С. Расторгуева, Б. Ниёзмұхаммадов, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Р. Л. Неменова, А. Мирзоев, Р. Ғаффоров, С. Ҳалимов, Н. Бозидов, Қ. Тоҳирова, Б. Камолиддинов, Д. Саймуддинов, С. Назарзода, М. Қосимова ва дигарон марбут аст. Инчунин асарҳои П. Чамшедов, А. Мамадназаров, Д. М. Искандарова, Х. Шанбезода, С. Хоҷаева, Х. Мирзоев, С. Чаматов, Ш. Каримов, Х. Саидов, М. Бекмуродов, Р. Аслитдинова, З. Валиев, Д. Ҳайдарова, М. Ҷӯраева ва бисёр дигарон, ки ба ҷанбаи муқоисавӣ-типологии омӯзиши забонҳо бахшида шудаанд, ба ин гурӯҳ шомил мешаванд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро осори илмии забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил менамояд, аз ҷумла: В. Адамс, А. Карстейрз-Маккарти, И. Плаг, И. В. Арнольд, П. М. Карашук, Л. П. Крисин, О. Д. Мешков, В. А. Москович, О. Л. Рублева, Б. Аартс, Й. Т. Леви, А. Ригтс, А. И. Смирнитский, В. С. Расторгуева, Б. Ниёзмұхаммадов, М. Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, О. Барфилд, А. Бауг, О. Ф. Эмерсон, Л. Липка, Г. К. Роланд, З. А. Харитончик, В. Г. Судилова, О. Л. Рублева, В. С. Расторгуева, Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, К. Шукурова, М. Н. Қосимова, С. Ҳалимиён, Д. Саймиддинов, Т. Бердиева, Х. Мачидов, Л. С. Каримова, А. Нуралиев, И. Усмонов, А. Саъдуллоев, Д. Давронов, П. Гулмуродов, М. Муродов, А. Набавӣ, Б. Қутбиддин, Ҷ. Қуддус, Ҷ. Муқим, С. Хоҷазод, М. И. Атоев ва диг.

Методҳои таҳқиқ. Дар ҷараёни таҳияи диссертатсия ва таснифу коркарди маводи таҳқиқ методҳои асосии зерини забоншиносӣ истифода шуданд: методи индуктивӣ-дедуктивӣ (фаҳмиш ва бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ); усули муқоисавӣ (муайян кардани омилҳои умумӣ ва мушаххас); усули таҳлили муқоисавию этимологӣ; методи таҳлили сохторӣ. Усули таснифоти сохторӣ-маъноӣ дар қори таҳқиқоти мазкур барои таҳҳис ва таъини истилоҳоти гирдовардашуда мавриди амал қарор гирифтааст.

Навгонии илмии таҳқиқ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки дар рисола тавсифи сохторӣ-вожасозӣ ва маъноии истилоҳҳои рӯзноманигории забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бори нахуст таҳқиқ мегардад. Ҳамчунин амсилаҳои истилоҳофарини истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар ҳар ду забон муайян карда шудаанд. Гузашта аз ин дар таҳқиқоти бори нахуст этимологияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ ҳар ду забони муқоисашаванда ба тарзи аниқ ва мушаххас таҳлил карда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

– муайян карда шуд, ки низоми мураттаби истилоҳҳои рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ бо наشري нахустин рӯзномаи тоҷикии

«Бухорои Шариф» (1912) ба вучуд омад. Минбаъд ин раванд дар солҳои 20-уми садаи гузашта ривоч ёфт, дар замони Истиқлол пурра шакл гирифтааст;

– муқаррар гардид, ки истилоҳҳои сохта дар забонҳои муқоисашаванда бо роҳи вандафзӣ ташаккул меёбанд. Дар истилоҳҳои англисӣ *inter-, re-, im-*; дар истилоҳҳои забони тоҷикӣ *бе-, ҳам-пешвандҳои серистеъмол* мебошанд. Пасвандҳо дар вожаҳои назар ба пешвандҳо сермаҳсултаранд. Дар истилоҳҳои англисӣ *-ion, -ing, -ity, -ism, -or, -er*; дар истилоҳҳои тоҷикӣ *-ият, -а, -ӣ, -ом, -ии* пасвандҳои серистеъмол мебошанд.

– исбот карда шуд, ки аксари истилоҳоти мураққаб исмҳо мебошанд. Дар забони англисӣ амсилаи исмҳои $N + N$, инчунин $N + V+ing$ ва $N + V$ бартарӣ доранд. Намудҳои сохтори маъмули истилоҳҳои мураққабӣ рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ $N + V(азх)+-ӣ, N + N, N + V(азх), A + V(азх)+-ӣ, N + V(азх)+-анда$ мебошанд;

– дар сохтори ибора-истилоҳҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ибораҳои исми мавқеи асосӣ доранд;

– таҳлили семантикӣ – таҳлили майдони истилоҳии рӯзноманигорӣ, ҳамчунин майдонҳо ва микромайдонҳои семантикӣ (маъноӣ) ба он шомилшаванда мавҷудияти сермаъноӣ (полисемия), муродифот (синонимия), мутақодот (антонимия), ҳамгунӣ (омонимия) ва маҷозро дар майдони истилоҳӣ муайян намуд;

– таҳлили этимологӣ нишон дод, ки миқдори истилоҳоти аслии забони англисӣ ва тоҷикӣ ниҳоят кам аст. Бахши бузурги истилоҳҳои англисӣ аз вожаҳои иқтибосии латинӣ ва юнонӣ ташаккул ёфтаанд. Бештари истилоҳҳои тоҷикӣ аз вожаҳои иқтибосии арабӣ иборатанд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқ аз он иборат аст, ки бо таҳқиқи вижаҳои сохторӣ ва маъноӣ меъёрҳои асосии таснифи истилоҳоти рӯзноманигорӣ аз рӯи мансубияти сохторӣ, маъноӣ, соҳавӣ ва мавзӯӣ муқаррар карда шудаанд. Усулҳои таҳлили сохтори қиёсӣ ва этимологии истилоҳоти забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар омӯзиши истилоҳоти соҳаҳои дигар низ метавонад истифода шавад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур барои муайян намудани қонунҳои умумӣ ва мушаххаси амалкард ва инкишофи низомии истилоҳоти рӯзноманигорӣ, аниқ кардани васила ва тарзҳои пурсамари истилоҳифаринӣ дар риштаи рӯзноманигорӣ равона шудаанд.

Аҳаммияти амалии пажӯҳиши мазкур аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он ҳамчун маъназ ва асоси назариявӣ барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти рӯзноманигорӣ истифода шуда метавонанд. Маводи таҳқиқ ҳамчун дастурамал барои қонунҳои васоити ахбори омма ва дастури таълимӣ барои соҳаҳои забоншиносӣ ва журналистика дастрас мегардад. Маводи амалии ҷамъовардашуда ва натиҷаҳои

таҳлили он барои истифода дар назария ва амалия тарҷума, хусусан ҳангоми таҳияи луғатҳои соҳавӣ, муҳим арзёбӣ мешавад. Натиҷаи илмӣ рисолаи мазкурро барои таҳияи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, таҳияи маводҳои махсус барои ВАО, навиштани корҳои илмӣ барои факултетҳои забоншиносӣ ва журналистика истифода бурдан мумкин аст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсияи мазкур ба ихтисоси илмӣ 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми диссертант дар он зоҳир мегардад, ки ӯ дар муддати 3 сол ба ҷамъоварии маводи илмӣ, омӯзиши адабиёти назариявӣ, таснифи маводи ҷамъовардашуда ба гурӯҳҳои муайян ва навиштани қисми илмӣ машғул шуда, дар ин самт мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конференсияҳои илмӣ сатҳи гуногун бо маърузаҳои илмӣ суҳанронӣ кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои диссертатсия. Муҳтавои диссертатсия дар маърузаву гузоришҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмӣ назариявӣ ҳаёти профессорону устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва дигар конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқ дар 11 мақола, аз ҷумла 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Натиҷаҳои таҳқиқ дар конференсияҳои илмӣ назариявӣ байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ дар шакли силсиламаърузаҳо пешниҳод гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсияи мазкур аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат буда, ҳаҷман 194 саҳифаи чопиро дар бар мегирад.

ҚИСМАТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима интиҳоби мавзӯ ва мубрами он асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиш, мақсаду вазифаҳои таҳқиқ, нағзҳои илмӣ ва асосҳои назариявӣ ва методологии он, нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии рисола муайян карда мешаванд.

Боби якум – «Заминаҳои назариявӣ омӯзишу таҳқиқи муқоисавӣ истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» унвон дошта, аз се зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум «**Омӯзиши заминаи назариявии таҳқиқи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**» таҳқиқ шудааст. Самти асосии омӯзиши истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забон гирдоварӣ, тасниф ва шарҳи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар луғатномаҳо, донишномаҳо ва маълумотномаҳои махсус мебошад. Ин гуна фарҳангу донишномаҳо барои забони англисӣ хеле зиёд таълиф гардидаанд. Масалан, асарҳои муаллифони аврупоӣ ва амрикоӣ: Ч. М. Пеппер [1959], Р. В. Ҳадсон [1987], Р. Т. Элморе [1991], Ф. М. Малколм [1993], Д. Х. Чонстон [2003], Ч. Орлебар, [2003], Ч. Д. Х. Доунинг [2004], С. Андерсон [2006], Ч. Ватсон ва А. Хилл [2006], Н. Аберкромби ва Б. Лонгхурст [2007], В. Донсбаш [2008], Т. Ҳаркап [2012, 2014] ва диг., асарҳои олимони русу тоҷик; луғатҳои дузабонаи англисӣ-русӣ ва англисӣ-тоҷикии истилоҳоти ВАО: А. В. Виноградский [1993], В. Н. Крупнов [1993], Е. И. Курьянов [1993]⁸, М. Иматшоева, А. Мамадназаров ва М. Муродов [2015] ва диг.

Бо гузаштан аз рӯзноманигории анъанавӣ ба рӯзноманигории расонаӣ ва чандрасонаӣ зарурати шарҳу баёни истилоҳоти нав ба миён омад, аз ин рӯ дар ҷумҳуриҳои пасошуравӣ пасупеш ба забони русӣ луғату донишномаҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ мураттаб гардиданд. Аз он ҷумла: Э. П. Кессарийский, (2002); И. И. Романовский, (2004); Б. Н. Лозовский, (2007); С. Л. Страшнов, (2016); Л. Р. Дускаева, (2018); С. К. Козибаев, (2007); А. А. Князев, (2002); А. С. Катсев, (2013); Н. Н. Салихов, А. А. Афсаҳзод, (2007).

Дар Тоҷикистон танҳо аз солҳои 80-уми садаи гузашта сар карда силсилаи маълумотномаҳо ва луғатҳои дузабонаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун дар шакли китобча (брошюра)-ҳо ба нашр расиданд. Дар оғози садаи ХХI ин раванд тавсия ёфта, қариб тамоми соҳаҳои илм, истеҳсолот ва ҳаёти ҷамъиятиро фаро гирифт. Дар баробари фарҳангҳои тафсири ва дузабона наشري луғатҳои сезабона (англисӣ-русӣ-тоҷикӣ) маъмул гардид. Маҳз дар ҳамин давра ба тартиб даровардан ва наشري луғатҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ оғоз шуд, ки ба қалами донишмандон ва коршиносони соҳаи рӯзноманигорӣ – Д. Ашӯров, М. Б. Муродов, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, А. Аминов, А. Афсаҳзод, М. Иматшоева, А. Мамадназаров тааллуқ дорад. Аз ин миён «Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ»-и М. Муродов (2016) дар рӯзноманигории тоҷик луғати энциклопедии нисбатан мукамал ба забони тоҷикӣ мебошад.

Омӯзиши истилоҳоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар оғози садаи нав суръати тоза пайдо карда, даҳҳо рисолаҳои илмӣ оид ба истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, муқоисаи воҷасозӣ ва

8) Курьянов Е. И. Англо-русский словарь по средствам массовой информации (с толкованиями): около 12000 терминов. – М.: Московская международная школа переводчиков, 1993. – 320 с

вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва бо забонҳои дигар ба миён омадаанд.

Дар зербоби дуҷум «**Мафҳумҳои «истилоҳ», «системаи истилоҳот», «истилоҳшиносӣ» ва «майдони истилоҳӣ» дар забоншиносӣ**» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Дар забони тоҷикӣ «истилоҳ» (термин) вожаи иқтибосист. Дар забони арабӣ «*istilāh* اصطلاح масдари шакли VIII феъли صلح «*salaha*» ё «*saluha*» буда, феъли ин шакл «*istalaha*» اصطلاح аст ва маънои имрӯзааш «1) бехтар шудан, ислоҳ шудан; 2) созиш қардан (*бо касе*); 3) розӣ шудан, аҳд бастан (*бо касе*), забон як қардан, паймон қардан, пазируфтан (*чизеро*)» аст. Маъноии худӣ вожаи (масдари VIII) «истилоҳ» – «1) шартӣ будан, созишу ризоияти умумӣ; қорбурди вожаҳо ба тарзи одӣ; «истилоҳан» – шартан; 2) ифодаи махсус; истилоҳ (термин);...» [Баранов, 2006, с. 442–443]⁹.

Дар замони шуравӣ дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳуми «истилоҳ» мисли забонҳои аврупоӣ вожаи «термин», ки аз забони латинӣ тавассути забони русӣ иқтибос шудааст, қорбурд мешуд.

Дар забони англисӣ вожаи *term* – термин ё истилоҳ сараввал дар садаи XII «худуди вақт, муҳлати аниққарда ё таъиншуда»-ро ифода мекард. Баъдтар дар ҳуҷҷатҳои соли 1454 ба маъноии «фосилаи вақт дар мактаб ё чаласаи муурофияи судӣ» сабт гардидааст. Баромади ин вожа аз фаронсагии қадим буда, *terme* «худуди вақт ё ҷой»-ро, ки дар навбати худ аз вожаи латинии *terminus* «интиҳо, хатти марз» баромадааст, мефаҳмонад. Ғайр аз ин дар осори илмӣ соли 1378 барои ифода қардани мафҳуми вожаи юнонии *horos* «марз» дар риёзӣ ва мантиқ, вожаи *term* (латинии миёна) истифода бурда шудааст, ки маъноии «вожа ва ибораҳои, ки ба тариқи маҳдуд ё аниқ истифода мешаванд»-ро мефаҳмонад.

Дар зербоби сеюми боби якум «**Таърихи пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ**» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия таъкид мешавад, ки асоси моддии истилоҳоти рӯзноманигорӣ ин пайдоиши намудҳои гуногуни матбуоти даврӣ ва дигар соҳаҳои ба он марбут мебошад. Бинобар ин пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ ба *таърихи рӯзноманигорӣ* зич вобаста аст.

Таҳқиқи пайдоиш, инкишоф ва таҳаввули истилоҳотро аз истилоҳоти одии матбуот то истилоҳҳои ВАО (расонаҳо), таъйид ва тавсифи истилоҳҳои рӯзноманигорӣ хангоми таҳқиқи фактҳои таърихӣ

9) Баранов Х. К. Большой арабско-русский словарь: в 2-х т. – 11-е изд., стереотип. Около 100 тысяч слов и словосочетаний. Том 1. – М.: Живой язык, 2006. – 456 с.

дар асарҳои муҳаққиқони таърихи рӯзноманигорӣ омадааст. Дар илми рӯзноманигории англис ва рус оид ба таърихи ВАО-и англисизабон дахҳо асарҳои таҳқиқотӣ навишта шудаанд. Муҳимтарини онҳо: А. Андреас [Andrews, 1847, 2000], М. Шудсон [Schudson, 1978, 1991], М. Емери [Emery, 1970, 1984, 1997], Г. В. Прутсков [2009, 2010, 2011, 2018] ва диг. мебошанд. Дар байни ин китобҳо ду асар махсус ба таърихи рӯзноманигории англис бахшида шудааст. Нахуст, китоби А. Андреас «Таърихи рӯзноманигории Британия» [Andrews, 1847 (1859)] зимни таҳқиқи таърихи рӯзноманигории англис аз ибтидои садаи XVIII то миёнаи садаи XIX ба пайдоиш ва таҳаввули истилоҳоти *newspaper* (рӯзнома), *press* (матбуот) дахл кардааст. Бавижа, таҳлили васеи пайдоиши истилоҳи *gazeta* чолиби диққат аст [Andrews, 2000, p. 13]¹⁰. Дуюм, асари М. Конбой «Рӯзноманигорӣ: Таърихи интиқодӣ» (М. Conboy, 2004) таърихи қариб тамоми ВАО-и англисизабонро дар бар мегирад. Мо дар он зикри пайдоиш ва инкишофи бисёр истилоҳоти рӯзноманигорӣ, аз ҷумла истилоҳҳои *news pamphlet* (навид-памфлетҳо), *printed news* (навидҳои чопӣ) ва ғайраро воমেҳурем.

Дар садаи XVI «*newletters*» (номаҳои навиғарӣ) ва «*news*» (навид)-ҳои дар оғоз дастнавис ва сипас чопӣ маъмул мегарданд, ки ба кушода шудани бозорҳои мавсимӣ (ярмаркаҳо) бахшида мешуданд. 23 июни с. 1568 шумораи нахустини нашриҳои «English Mercury» (Пайки англис) аз чоп баромад.

Дар оғози садаи XVII вожаи *news* (навидҳо) дар сарлавҳаи памфлетҳо ва маҷмуаҳо, ки зоҳиран ба китобҳо монанд буданд, пайдо мешавад. Инчунин силсилаи «Китоби навидҳо» бешубҳа, пешгузаштаи рӯзномаҳои имрӯза буданд. Онҳо рақам ва таърихи нашр доштанд. Аввалин рӯзнома-навиднома «Mercurius Britannicus» (1625, 1643-1646) буд, ки баъдтар «Mercurius Pragmaticus» ва соли 1650 «Mercurius Politicus» ном гирифт. Аввалин шумораи рӯзномаи мунтазамнашр ба забони англисӣ «Weekly News» («Навидҳои ҳафтаина») ё худ «Corante, or Weekly Newes from Italy, Germany, Hungary, Poland, Bohemia, France and the Low Countreys» («Навидҳо, ё худ Навиғариҳои ҳарҳафтаина аз Итолиё, Олмон, Мачористон, Лаҳистон, Богемия, Фаронса ва дигар кишварҳо») 21 сентябри с. 1621 ба чоп расид.

Дар садаи XVII нахустин истилоҳҳои рӯзноманигорӣ ба мисли *newspaper* – «рӯзнома» (с. 1670), *press* – «матбуот» аз иборати *liberty of the press* (1703) арзи ҳастӣ намуданд. Рушди рӯзноманигории сиёсии англис ба солҳои 40-уми сада рост меояд, замоне ки дар кишвар инқилоб (с. 1640–1660) ва ҷанги шахравандӣ (с. 1642–1646 ва 1648–1649) оғоз гардид.

10) Andrews, A. The History of British Journalism: From the Foundation of the Newspaper Press in England to the Repeal of the Stamp Act in 1855, with Sketches of Press Celebrities. Vols 1 and 2. – London: Routledge/Thoemmes, 2000 [1847]

Дар ин солҳо *памфлет* ба жанри асосии рӯзноманигорӣ мубаддал гардид. Дар охири садаи XVI «достони мухтасар оид ба масъалаҳои чорӣ»-ро памфлет меномиданд. Памфлетнависони барҷастаи ин давра Чон Милтон, Чон Лилберн и Черард Уинстенли буданд.

Истилоҳҳои рӯзноманигории *correspondent* – «мухбир» (с. 1711) аз *correspond* (1700), *article* – «мақола» (с. 1712), *editor* – «ношир» маҳсули садаи XVIII мебошанд. Дар ин вақт (1731) истилоҳи *periodical* ба маънои «мачаллае, ки мунтазам нашр мешавад» (*periodical magazine*) ба вуҷуд омад, ки имрӯз дар шакли *periodical press* – «матбуоти даврӣ» истифода мешавад [Barnhart, 1995, pp. 140, 161, 163, 232, 556, 582, 723].

Доир ба таърихи рӯзноманигории тоҷик асарҳои зеринро номбар кардан мумкин аст: И. Усмонов, Д. Давронов [1997, 2008], А. Азимов [1998], С. Хочазод [2006, 2007], А. Набавӣ [2007, 2012], Қ. Расулиён [2008], Н. Салихов [2014].

Арзи ҳастӣ кардани низоми муқаммалӣ истилоҳоти рӯзноманигории тоҷикӣ аз таъсиси нахустин рӯзномаи тоҷикӣ «Бухорои Шариф» (1912) оғоз мегардад. Вале таҳлилҳои минбаъда нишон медиҳад, ки тоҷикон хеле пештар аз ин бо таъбу нашр ва матбуоти даврӣ ошно буданд. Бо таъсиси матбааҳо нахуст дар Ҳиндустону Эрон (садаҳои XVIII-XIX), сипас дар шаҳрҳои Тошканд, Самарқанд ва Когон дар забони тоҷикӣ истилоҳоти *матбаъ*, *матбаа* (типография), *табъ*, *чоп*, *чопи сангӣ* (литография) пайдо шуда буданд. Маҳз дар ҳамин давра намояндагони пешгоми мардуми тоҷик, махсусан маорифпарварон бо матбуоти даврӣ ва истилоҳоти он ошноӣ пайдо карданд ва дар навиштаҳои худ истилоҳҳои навро ба қор бурдаанд. Масалан, *Аҳмад Маҳдуми Дониш* (1827–1897) – маорифпарвар ва алломаи садаи нуздаҳ дар асараш «Наводир-ул-вақоъ» вожаи сермаъноии «*рӯзнома*»-ро нахустин бор бо маънои имрӯзааш, яъне *газета* ба қор бурдааст. *Рӯзнома*, *рӯзномахон*, *нашр*, *ҷарида* (рӯзнома), *ҷарида* (тираж), *ҳарфчин* (хуруфчин), *муштарӣ* (обунадор, абонент), *хонандаи рӯзнома*, *масорифи нашр*, *идора* (редаксия), *умури таҳририя* (муҳаррирӣ), *муҳаррир*, *тавқифи ҷарида* (боздошти тираж), *рақам* (номер) маҳсули ғаболити «Бухорои Шариф»-анд.

Агар, умуман, таърихи рӯзноманигории тоҷикро ба назар гирем, онро ба панҷ марҳила тақсим кардан мумкин аст: 1. Солҳои 1912–1913. Чопи рӯзномаи «Бухорои Шариф». 2. Аз чопи мачаллаи «Шуълаи инқилоб» (1919) то гузаштан ба алифбой лотинӣ (1932). 3. Солҳои 1933 – 1960. 4. Аз ибтидои солҳои 60-ум то қабули Қонуни забон (1989). Маҳз ҳамин марҳала (охири солҳои 70-ум)-ро метавон давраи рушди илми рӯзноманигории тоҷик номид, ки ба таҳқиқоти донишмандон А. Нуралиев [1988, 1989], А. Саъдуллоев [1989], И. Усмонов [1975, 1980, 1981, 1986, 1989], П. (У.) Гулмуродзода [1987, 1989] асос ёфтааст. 5. Аз

соли 1989 то имрӯз. Дар ин марҳала донишмандони риштаи рӯзноманигорӣ таҳқиқоти зиёдеро ба анҷом расониданд, ки қариб тамоми ҷанбаҳои ин соҳаро муайян мекунанд.

Боби дуум – «Таҳқиқи муқоисавии вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» унвон дошта, аз чор зербоб иборат аст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳамзамон дар ҳар ду забон (англисӣ ва тоҷикӣ) истилоҳоти рӯзноманигорӣ аз ҷиҳати шакли грамматикӣ ду навъи асосӣ доранд: а) истилоҳ-вожаҳо; б) ибора-истилоҳҳо.

Зербоби якуми боби 2 ба масъалаҳои назарии таҳқиқи таҳлили роҳҳои асосии вожасозӣ ва иборасозӣ, ташаккули истилоҳҳои рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст.

Зербоби дуум боби 2 ба таҳқиқи роҳи сарфии ташаккули истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Муайян гардид, ки бо ин роҳ асосан истилоҳ-вожаҳо ташаккул меёбанд.

Истилоҳ-вожаҳое, ки аз вожаҳои сохта иборатанд. Дар забони англисӣ: Вожаҳои сохта бо роҳи сарфии вожасозӣ – **вандафзой** (аффиксатсия) ташаккул меёбанд. Вандафзой дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хусусиятҳои умумӣ дорад ва олимон (Р. З. Гинзбург, Қ. Тоҳирова) се роҳи асосии вандафзоиро номбар мекунанд: а) пешвандафзой (префиксатсия, prefixation); б) пасвандафзой (суффиксатсия, suffixation); в) ба воситаи ҳам пешванд ва ҳам пасванд сохта шудани вожаҳо, ҳосилаҳои пешвандию пасвандӣ (prefixed-suffixal derivatives).

Вижагиҳои сохтории истилоҳоти сохта дар диссертатсия дар забони англисӣ тавассути 9 **пешванд** муайян ва таҳқиқ шудааст. Бархе аз онҳоро ҳамчун намуна меорем: *Пешвандҳои лотиниасоси im- ва in* аз исму сифат исм месозанд: **im-+N**: *immediacy* – фаврият, **in-+N**: *inform* – хабаррасонӣ, *inversion* – аз нав ҷобачокунӣ ва ғ. *Бо пешванди de-* вожа маъноии зид мегирад ё ки амали муқобилсамтро мефаҳмонад: **de-+N**: *denomination* – номгузорӣ, *design* – ороиш ва ғ. *Бо пешванди re-* такрори амал ифода мегардад **re-+V**: *rehearsal* – машқ, *repercussion* – вокуниш ва ғ. *Пешванди inter-* умумияти амалро мефаҳмонад: **inter-+N**: *interactivity* – ҷолибсозӣ, *interpretation* – маънидод, *interview* – мусоҳиба ва ғ.

Дар вожасозии забони англисӣ **пасвандҳо** дар муқоиса бо пешвандҳо сермаҳсултаранд. Дар диссертатсия 15 пасванди истилоҳсози забони англисӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд, ки чанд адад серистемолтарини онҳоро барои намуна меоварем: *пасванди -ist* исмсоз буда, исмҳои дорой мафҳуми касбу ҳунар, мансубият ба ягон ҷараёни илмӣ ва сиёсиро мефаҳмонад: **N+ist**: *humorist* – ширинкор, *journalist* – рӯзноманигор ва ғ. *Пасванди -ism* аз сифат исмҳои месозанд, ки дорой

маъноӣ муҷаррад мебошанд: **A+ism**: *professionalism* – касбият, *plagiarism* – асардӯзӣ ва ғ.; **N+ism**: *humanism* – инсондӯстӣ ва ғ. *Пасванди -er* аз исм ва феъл исмҳои нав месозанд. **N+er**: *addresser* – ирсолкунанда; **V+er**: *advertiser* – рекламагузор ва ғ. *Пасванди -or* низ исмҳои соҳиби амал месозад: **V+or**: *commentator* – шорех, *editor* – муҳаррир, *operator* – наворбардор ва ғ.

Бо ёрии **ҳам пешванду ҳам пасванд** сохта шудани вожа-истилоҳҳо дар забони англисӣ сермаҳсул набошад ҳам, падидаи муқаррарӣ аст. Баъзе аз чунин намунаҳоро бо мисолҳои мушаххас дар боло, ҳангоми таҳлили пешвандҳои ҷудогона оварда будем: **im-** (*impartiality* – холисона), **in-** (*inversion* – аз нав ҷобачокунӣ), **de-** (*denomination* – номгузорӣ), **re-** (*repercussion* – вокуниш), **inter-** (*interpretation* – маънидод), **pre-** (*prediction* – пешгӯӣ), **ex-** (*exposition* – ташреҳ), **mis-** (*misinformation* – гӯлзанӣ). Азбаски мақсади мо фақат нишон додани пешвандифзӣ дар забони англисӣ буд, ин истилоҳоро таҳлили пурраи сохторӣ накардем. Акнун нишон медиҳем, ки онҳо бо амсилаҳои зерин сохта шудаанд: **de+N** = **de+V+ion**: *denomination* – номгузорӣ; **ex+N** = **ex+V+ion**: *exposition* – ташреҳ; **im+N** = **im+V+al+ity**: *impartiality* – холисона; **in+N** = **in+V+ion**: *inversion* – аз нав ҷобачокунӣ; **re+N** = **re+V+ion**: *repercussion* – вокуниш ва ғ.

Дар забони тоҷикӣ. Таҳлил нишон дод, ки дар забони тоҷикӣ танҳо ду **пешванд** – **бе-** ва **ҳам-** дар истилоҳофаринӣ сермаҳсулгаранд. *Пешванди бе-* набудани касе, ҳодисае ва ё предметро мефаҳмонад: **бе+N**: *бемаслакӣ* – indifference toward(s) politics. *Пешванди ҳам-* аз исм исмҳои месозад, ки ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати дутарафаи шахс ва предметҳоро мефаҳмонад: **ҳам+N**: *ҳаммонанд* – identification, *ҳамсуҳбат* – interlocutor. *Бо пешвандҳои бар-, дар-* танҳо яктоӣ истилоҳи сохта дарёфт гардид: **бар+N**: *барнома* – program. **дар+V**: *дарҳост* – inquiry.

Пасвандҳо дар истилоҳҳои рӯзноманигорӣ забони тоҷикӣ низ ба тарзи фаровон истифода мешаванд ва ба истилоҳоти сохта тобишҳои маъноӣ мебахшанд. Аз миёни онҳо серистеъмолтарин пасвандҳои **-а**, **-ак**, **-анда**, **-ат**, **-гар**, **-иш**, **-ия**, **-ият**, **-ӣ** (**-вӣ**, **-гӣ**), **-она**, **-от**, **-ча** буда, аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ истилоҳ месозанд. Дар диссертатсия ҳамаи 14 пасванди истилоҳсозӣ серистеъмолтарин забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта вижагиҳои онҳо муайян гардидааст, ки чандеро барои намуна дар зер меорем: *пасванди -а* дар забони тоҷикӣ якҷанд оморфема (морфемаи омоним) дорад. *Оморфемаи асоси он* аз исми исми нав месозад, ки он ба асоси вожа аз ягон ҷиҳат монанд будани вожаи сохтаро мефаҳмонад: **N+а**: *сомона* – site, *шероза* – headband ва ғ. Оморфемаи дувуми пасванди **-а** аз феъл сифати феълии намуди якумро месозад, ки қисман маъноӣ луғавӣ худро маҳфуз дошта,

ба исм табдил меёбад. Дар онҳо асоси замони гузашта (АЗГ) ё ҳозираи феъл (АЗХ) ба сифати реша хизмат мекунад. Мисолҳо: **V(азх)+-а:** *намуна* – ideal, *ханда* – laugh; **V(азг)+-а:** *зада* – stress, *фишурда* – thesis. Ғайр аз ин *боз як оморфемаи* пасванди **-а** ҳаст, ки дар асл пасванди исмҳои чинси занонаи забони арабӣ буда дар вожаҳои арабӣ меояд: **N+-а:** *воқеа* – event, *қарина* – context, *лавҳа* – sketch, *мақола* – article ва ғ. *Пасванди* – **ӣ** бо *алломорфҳо* (вариантҳои овоию маъноии морфема)-**яш** – **вӣ** ва **-гӣ** ду оморфема дорад: а) ҳамчун пасванди исмсоз аз сифатҳо исм месозад. Баромади таърихнаш аз пасванди паҳлавии **-ih:** *dānāg+ih* – *dānāgih* (доноӣ) [MacKenzie, 1986, p. 24]; б) ҳамчун пасванди сифатсоз аз исмҳо сифат месозад. Аз пасванди **-ig-**и забони форсии миёна (паҳлавӣ) баромадаст: *dēn+ig* – *dēnig* (динӣ) [MacKenzie, 1986, p. 26]; в) пасванди арабисази – **ӣ**, ки аз вожаҳои иқтибосии арабӣ исм месозад: *зиё+ӣ* – *зиёӣ*, *иҷтимоъ+ӣ* – *иҷтимоӣ*. Агар реша бо садонокҳои **а** ва **и** (**ӣ**) хотима ёбад, пасванди **-ӣ** ба алломорфҳои **-вӣ** ва **-гӣ** табдил меёбад: **N+-вӣ:** *фосилавӣ* – discreteness; **N+-гӣ:** *халиғӣ* (фазои халӣ дар ороиши рӯзнома) – air. Пасванди **-ӣ** метавонад, баъзан ба пасванди дараҷаи дуҷум табдил ёбад, яъне бо дигар пасвандҳои исму сифатсоз (**-вар**, **-вор**, **-гар**, **-гон**, **-нок**) омада, дар маҷмӯъ исмҳои дорои мафҳумҳои чомеъ ё муҷаррад месозад: **N+-вар+-ӣ:** *суханварӣ* – rhetoric; **N+-вор+-ӣ:** *сӯғворӣ* – obituary; **N+-гон+-ӣ:** *навгонӣ* – novelty; **N+-нок+-ӣ:** *санаднокӣ* – argumentation, *таъсирнокӣ* – dramatic effect, *ифоданокӣ* – expression. *Пасванди* **-иш** аз асоси замони ҳозираи феъл (АЗХ) исмҳои месозанд, ки номи амали муайянеро ифода мекунанд. Ин пасванд қадимӣ буда, дар забони форсии миёна (паҳлавӣ) дар шакли **-išn** вомахӯрад: *dān+išn* – *dānišn* (дониш) [MacKenzie, 1986, p. 24]¹¹. Мисолҳо: **V(азх)+-иш:** *дониш* – knowledge, *нигориш* – survey, *ороиш* – illustration ва ғ. Дар сифати феълии намуди дуввум дар натиҷаи амали дастурии конверсия мафҳуми иҷрокунандаи амал бартарӣ пайдо карда, хусусиятҳои исм бештар мегарданд. Ин гуна исмҳои сохта ба истилоҳ табдил ёфта, дар ин маврид шахси иҷрокунандаи амали решаро мефаҳмонанд. Дар бархе аз АЗХ, ки бо **-о** (**-ой**) тамом мешаванд (*намо*, *саро*, *ой*, *кушо* ва ғ.) пасванди **-анда** ҳамчун **-янда** талаффуз ва навишта мешавад: **V(азх)+-анда:** *намоянда* – ombudsmen, *созанда* – constructive, *шунаванда* – listener.

Бо ёрии **ҳам пешванду ҳам пасвандҳо** сохта шудани истилоҳ-вожаҳо дар забони тоҷикӣ ҳам сермаҳсул нест: **бар+V(азг)+а:** *баргузида* – elite; **боз+V(азх)+ӣ:** *бозсанҷӣ* – appeal; **во+V(азх)+иш:** *вокуниш* – repercussion; **ҳам+N+ӣ:** *ҳамоҳангӣ* – empathy.

11) Mac Kenzie D. N. A concise Pahlavi dictionary. – London: 1986. – 237 p.

Умумият ва фарқияти роҳҳои сарфии ташаккули истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои муқоисашаванда. Роҳҳои сохташавии истилоҳоти сохтаи рӯзноманигорӣ дар ҳар ду забон аз ҳам фарқи кулӣ надоранд.

Умумият: Дар ҳар ду забон: а) истилоҳҳои сохта бо роҳи ба асос васл гардидани пешванд ва пасвандҳо ташаккул меёбанд, миёновандҳо ду асосро бо ҳам пайваста истилоҳи мураккаб месозанд; б) пасвандҳо назар ба пешвандҳо сермаҳсултар мебошанд; в) вандҳо аксаран исми месозанд, дар ҳолати ҷонишин, сифат, шумора, зарф, масдар, сифати феълӣ сохтани онҳо, ин ҳиссаҳои нутқ низ дар истилоҳоти рӯзноманигорӣ баъзан ба вазифаи исми меоянд; г) пасиҳам омадани ду ва ё зиёда пасванд. Масалан, дар забони англисӣ пасванди **-ity** метавонад, пас аз пасвандҳои **-ic**, **-ar**, **-ary**, **-or**, **-ive** ояд. Дар забони тоҷикӣ пасванди **-ӣ** пас аз пасвандҳои **-вар**, **-вор**, **-гар**, **-гон**, **-нок** омаданаҷ мумкин аст; д) бештар вандҳои аслии забон қорбурд шаванд ҳам, вандҳои иқтибосӣ низ кам нестанд. Масалан, дар забони англисӣ қариб ҳамаи пешвандҳо (аз забони латинӣ), пасвандҳои **-ism**, **-ist**, **-ion**, **-ity**, **-ent**, **-ant** (аз забони латинӣ), **-ence** ва **-ance** (аз забони фаронсавӣ) иқтибосӣ мебошанд. Дар забони тоҷикӣ пасвандҳои **-а** (омоморфемаи сеюмаҷ), **-ия**, **-ият**, **-от**, **-ан**, **-ат** аз забони арабӣ иқтибос шудаанд.

Фарқият: Истилоҳоти сохта дар забони тоҷикию англисӣ як зайл нестанд, баъзе истилоҳоти сохтаи тоҷикӣ дар забони англисӣ бо вожаҳои мураккаб ва ё ибораҳо ифода мегарданд. Мисол: *шероза* дар забони тоҷикӣ истилоҳи сохта аст, вале дар забони англисӣ ин мафҳум вожаи мураккаб мебошад: *headband*. Истилоҳоти сохтаи *беном* ва *бурутҷа* дар забони англисӣ мувофиқан бо таркибҳои *anonymous author* ва *cat's whiskers* ифода мегарданд.

Истилоҳ-вожаҳое, ки аз вожаҳои мураккаб иборатанд, бо роҳҳои сарфию наҳвӣ ва наҳвию вожасозӣ ташаккул меёбанд ва **дар зербоби сеюми боби 2** таҳқиқ гардидаанд. Муайян гардид, ки бо чунин роҳҳо истилоҳҳои мураккаб, аммо танҳо бо роҳи наҳвӣ ибора-истилоҳҳо сохта мешаванд ва хусусиятҳои умумии сохтори чунин истилоҳҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ каму беш монанд аст.

Истилоҳҳои мураккаб аз ҷиҳати сохтор вожаҳои мураккаб мебошанд. Вожаҳои мураккаб бо роҳҳои *вожаафзоӣ* сохта мешаванд ва аз ду ва зиёда асоси маънодор иборат мебошанд. Ҳама истилоҳҳои мураккаби рӯзноманигорӣ, ки дар ин забонҳо мавҷуданд, вожаҳои мураккаби тобеъ мебошанд, яъне онҳо аз ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеъ иборат буда, ҷузъҳо бо алоқаи тобеъ ба ҳам алоқаманданд. Масалан, дар истилоҳи *database* (пойгоҳи додаҳо): ҷузъи асосӣ – *base*, ҷузъи тобеъ (муайянкунанда) – *data*; дар истилоҳи *намолавҳа* (tabloid): ҷузъи асосӣ – *лавҳа*, ҷузъи тобеъ (муайянкунанда) *намо* аст.

Ибора-истилоҳҳои рӯзноманигорӣ аз ибораҳои исмӣ, феълӣ, пешояндӣ, таркибҳои феълӣ сохта мешаванд. Қисми бештари чунин истилоҳҳо дар забони тоҷикӣ аз ибораҳои исмии изофӣ иборатанд.

Умумият ва фарқияти роҳҳои сохташавии истилоҳоти мураккаб ва ибора-истилоҳҳои рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ:

Умумият: Дар ҳар ду забон: а) истилоҳҳои мураккаб бо қонуниятҳои умумӣ сохта мешаванд (аз асосҳои сода, аз асосҳои сода ва сохта, аз асосҳои сода ва мураккаб); б) истилоҳҳои мураккаби рӯзноманигорӣ асосан исмҳои мураккаби тобеъ буда, бештар аз ҷузъҳо – исмҳо сохта мешаванд. Дар сурати ба сифати ҷузъҳо ба кор рафтани дигар ҳиссаҳои нутқ ҳам истилоҳоти рӯзноманигорӣ ҳамчун исмҳои мураккаб ташаккул меёбанд; в) аз ҷиҳати мансубияти ҷузъи асосӣ ба ҳиссаҳои нутқ ибораҳо исмӣ, сифатӣ, феълӣ ва ғ. мешаванд; г) дар миёни ҷузъҳои ибораҳо (асосӣ ва тобеъ) муносибатҳои муайянқунандагӣ, пурқунандагӣ ва ҳолшарҳқунандагӣ мавҷуд аст.

Фарқият: а) тартибу ҷойи ҷузъҳо дар ибора-истилоҳҳои рӯзноманигории забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳам мувофиқат намекунад. Масалан, дар ибораҳои зерини исмию муайянқунандагии намуди ATTR [N] + N дар забони англисӣ ҷузъи асосӣ дар ҷойи дуум меистад: *information value, interview technique, press conference*. Вале дар муодилҳои тоҷикии онҳо – ибораҳои изофии исмию муайянқунандагии намуди N+ATTR [N]: **арзиши иттилоот, маҳорати мусоҳибаорой, нишастии матбуотӣ** ҷузъи асосӣ дар ҷойи якум меояд; б) баъзе аз ибора-истилоҳҳои рӯзноманигории англисӣ дар забони тоҷикӣ бо як вожа ифода мешаванд: *dramatic effect* – таъсирнокӣ.

Зербоби чоруми боби дуум ба таҳлили майдони семантикии истилоҳоти рӯзноманигорӣ / *journalism* дар забонҳои таҳқиқшаванда бахшида шудааст.

Назарияи майдони семантикӣ асосҳои умумияти маъноии вожаҳо, усулҳои таҳлили маъноӣ, хусусиятҳои гурӯҳҳои семантикӣ ва монанди инҳоро меомӯзад. Дар илми забоншиносӣ майдони семантикӣ бо номҳои гуногун зикр мешавад: *майдони вожагӣ* (словесное поле), *майдони семантикӣ*, *парадигмаи лугавӣ-семантикӣ*, *майдони забонӣ*, *майдони мафҳумҳо*, *гурӯҳи семантикӣ*, *гурӯҳи лугавӣ-семантикӣ*, *гурӯҳи мавзӯӣ* ва ғ. [Харитончик, 1992, с. 81]¹². Майдони истилоҳии рӯзноманигорӣ / *journalism* аз микромайдонҳои зиёде иборат аст, ки бо усулҳои ҷудокунии мантикӣ ва мавзӯӣ мурағаб мегарданд. Ин микромайдонҳо аз: 1) *рӯзноманигор* / *journalist*; 2) *иттилоот* / *information*; 3) *жанрҳои*

12) Харитончик З. А. Лексикология английского языка: Учебное пособие. – Минск: Выш. шк., 1992. – 229 с.

рӯзноманигорӣ / journalistic genres; 4) *воситаҳои ахбори омма* / mass media; 5) *мундариҷа* / content; 6) *эҷод* / creation; 7) *реклама* / advertisement иборат буда, дар навбати худ ҳар кадом майдони семантикии алохида мебошанд. Истилоҳҳо дар майдони семантикӣ миёни худ муносибатҳо (коррелятсияҳо)-и гуногуни маъноӣ зоҳир мекунад: синонимия, ҳипонимия, номувофиқатӣ, чузӯ кул, антонимия, воғардонӣ (конверсия), ҳосилаи семантикӣ, тасаввур (ассотсиатсия).

Умумият ва фарқияти майдони семантикии истилоҳоти *рӯзноманигорӣ* / journalism дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. *Умумият*: Ҳастаи семантикии майдони истилоҳии *рӯзноманигорӣ* аслан дар асоси истилоҳоти забони англисӣ тартиб дода шуда бошад ҳам, барои истилоҳоти забони тоҷикӣ ҳам ҳафт, зеро ҳангоми тартиб додани он мафҳум ва семантика ба асос гирифта шудааст. Аксари синонимҳо (дублетҳо) ба ҳар ду забон тааллуқ доранд. *Фарқият*: Ҳодисаҳои сермаъноӣ (полисемия), муродифот (синонимия), мутаҷозот (антонимия), ҳамгунӣ (омонимия), маҷоз (метафора), истиора (метонимия) махсуси ҳар як забони мушаххас аст ва мо ҳангоми таҳлил ба кадом забон тааллуқ доштани хусусиятҳои маъноиро таъкид кардаем. Масалан, *printing-house* (матбаа) ва *polygraphy* (матбаа) танҳо дар забони англисӣ синоним (дублет) мебошанд.

Боби сеюм – «Таҳлили этимологии истилоҳоти *рӯзноманигорӣ* дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» унвон дошта, аз ду зербоб иборат аст. **Зербоби якум** ба таҳқиқи *этимологияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ* бахшида шудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки ба гуногун будани баромад ва таркиби этимологӣ нигоҳ накарда, истилоҳҳои *рӯзноманигорӣ* ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: *истилоҳоти асли ӯ англисӣ* ва *истилоҳоти иқтибосӣ*. Бахши муайяни истилоҳоти *рӯзноманигорӣ* забони англисиро вожаҳои ташаккул додаанд, ки аз ҷиҳати пайдоиш ба забони асл, яъне англисӣ тааллуқ доранд. Масалан: истилоҳи *plot* – «суҷа» дар анг. бостонӣ – *plot* маънои «парчаи хурди замин»-ро дошт. Соли 1551 ба маънои «харита» истифода мешуд. Соли 1587 маънои «нақша»-ро гирифт [Barnhart, 1995, p. 576]. Ба монанди вожаи дар боло шарҳида истилоҳоти дар зер номбаршуда вожаҳои аслии англосаксӣ буда, фақат ба хотири ифои вазифаи истилоҳ маънои худро тағйир додаанд ва мазмуни илмию касбӣ гирифтаанд: *binding* – «муқова» (аз решаи қадимаи **bind**), *blackmail* – «таҳдид» (дар соли 1557 **blackmail** – «пуле, ки ба ғоратгарон барои муҳофизат пардохта мешуд»), *bluff* – «фиреб» (дар лаҳҷаи америкой сараввал **bluff** – «ғиром дар қартабозӣ»), *book* – китоб (аз **boke, bok** дар соли 1121 ба маънои «навишта» [Barnhart, 1995, pp. 50, 69, 71, 75, 78].

Таҳқиқот муайян кард, ки истилоҳоти иқтибосии рӯзноманигории забони англисӣ аз забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва ғ. сарчашма мегиранд.

Зербоби дуум ба таҳқиқи *этимологияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ* бахшида шудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки истилоҳоти рӯзноманигории забони тоҷикӣ низ ба ду гурӯҳи асосӣ чудо мешаванд: *истилоҳҳои асли ғ. тоҷикӣ* ва *истилоҳҳои иқтибосӣ*. Истилоҳоти рӯзноманигорӣ, ки бевосита аз вожагони аслии забони тоҷикӣ маншаъ мегиранд, бунёди эронӣ ва ҳиндуаврупой доранд. Масалан: *банду баст* – montage, *барнома* – program, *гӯлзанӣ* – misinformation, *дархост* – inquiry, *забони рӯзнома* – language of newspaper, *мизи гурд* – round table discussion, *навгонӣ* – novelty, *навид* – transaction, *наворбардор* – operator, *озодиҳои сухан* – freedom of speech ва ғ. аз вожаҳои аслии тоҷикӣ – **исмҳо**: ном, гӯл, забон, рӯз, миз, навид, навор, сухан, дар; **сифатҳо**: гурд, нав, озод; **фелъҳо**: бастан, задан, хостан, бардоштан; **пайвандак**: -у ва дигар воситаҳои грамматикӣ сохта шудаанд. Дар рисола эрониясл, яъне тоҷикӣ будани чузъҳои маънодори истилоҳоро аз ҷиҳати этимологӣ бо таҳаввулоти таърихӣ онҳо аз забонҳои эронии бостон (э.б.), авастой (ав.), форсии бостон (ф.б.), форсии миёна (ф.м.) то ба забони имрӯзаи тоҷикӣ нишон дода шудааст.

ХУЛОСА

Истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ ҳанӯз дар садаи XV бо истифодаи дастгоҳҳои чоп ва нашри китобҳои чопӣ рӯ ба ташаккул ниҳоданд ва дар садаҳои XVI-XVII тақрибан ёфта дар забон устувор гардиданд. Бо оғози чопи китоб дар садаи XV дар Англия нахустин истилоҳоти марбут ба чоп, саҳифабандӣ ва интишори маҳсулоти чопӣ пайдо мегарданд. Дар садаи XVI «*newletters*» (номаҳои навигарӣ) ва «*news*» (навид)-ҳои дар оғоз дастнавис ва сипас чопӣ маъмул мегарданд, ки ба кушода шудани бозорҳои мавсимӣ (ярмаркаҳо) бахшида мешуданд. Аммо истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ танҳо 500 сол баъд ба ташаккул оғоз намудаанд. Таҳлилҳои минбаъда нишон медиҳад, ки тоҷикон хеле пештар аз ин бо таъбу нашр ва матбуоти даврӣ ошно буданд. Бо таъсиси матбааҳо нахуст дар Ҳиндустону Эрон (садаҳои XVIII-XIX), сипас дар шаҳрҳои Тошканд, Самарканд ва Когон дар забони тоҷикӣ истилоҳоти *матбаъ*, *матбаа* (типография), *табъ*, *чоп*, *чопи сангӣ* (литография) пайдо шуда буданд.

1. Бо вучуди солҳои охир чоп шудани китобҳои марбути фарҳангшиносии истилоҳоти рӯзноманигорӣ масъалаи омӯзиши

муқоисавии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ то ҳол мавриди таҳқиқоти мустақил нагардидааст. Ин падида якҷанд сабаб дорад:

а) Рӯзноманигории тоҷик нисбат ба дигар риштаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ хеле дертар ба вучуд омада умри каме бештар аз садсола дорад [11-М].

б). Солҳои дароз истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, ба ҷуз тавсифҳои кӯтоҳе, ки дар китобҳои илмӣ ва дарсӣ оварда мешуд, ба таври бояду шояд омӯхта намешуд. Танҳо аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда силсилаи маълумотномаҳо ва луғатҳои дузабонаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун дар шакли даҳҳо китобҳои ҷудогона ба нашр расиданд ва ин раванд идома дорад [11-М; 10-М].

в). Омӯзиши истилоҳоти соҳавӣ дар забони тоҷикӣ дар оғози садаи нав – танҳо ду даҳсола пеш ба таври фарох ривоч ёфт. Зимни он омӯзиши истилоҳоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар оғози садаи нав суръати тоза пайдо карда даҳҳо рисолаҳои илмӣ оид ба истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, муқоисаи вожасозӣ ва вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва бо забонҳои дигар ба миён омаданд [7-М].

2. Истилоҳот (терминология, терминологическая термлексика – terminology)-и рӯзноманигорӣ – маҷмуи истилоҳоти дар сатҳи мафҳумӣ, вожагӣ-маъноӣ, вожасозӣ ва дастурӣ (грамматикӣ) ба ҳам алоқаманд аст, ки бо назарияи рӯзноманигорӣ ва соҳаи фаъолияти касбии рӯзноманигорӣ муносибати бевосита дорад [3-М].

3. Майдони истилоҳӣ (терминологическое поле)-и рӯзноманигорӣ – ин ҳудуди махсуси мавҷудияти истилоҳ аст, ки дар дохили он истилоҳ ба тамоми нишонаҳои тавсифшавандааш доро аст, соҳаест маҳдудшуда, ки аз таъсири бегона муҳофизат мешавад. Истилоҳоти рӯзноманигориро ба майдонҳои истилоҳии «Матбуот», «Радио», «Телевизион», «Интернет» ва ғ. ҷудо кардан мумкин аст, ки онҳо низ дар навбати худ ба микромайдонҳо тақсим мешаванд. Масалан, майдони «Матбуот» метавонад микромайдонҳои «Рӯзнома», «Мачалла», «Нашриёт» ва ғ. дошта бошад. Мансубият ба майдони муайян нишонаи аз ҳама асосии истилоҳ аст, ки истилоҳ-вожаро аз вожаи муқаррарӣ фарқ мекунонад [2-М; 3-М].

4. Системаи истилоҳот (терминологическая система)-и рӯзноманигорӣ амалан ядроии семантикии майдони муайян буда, дар навбати аввал аз ҷиҳати забоншиносӣ мураттабии вожаҳои

махсус аст, ки ба ин майдон хидмат мекунад. Масалан, дар микромайдони «Матбуот» системаи истилоҳоте мавҷуд аст, ки таркибаш чунин аст: *periodical press* – матбуоти даврӣ, *braille press* – матбуоти брайлӣ, *business press* – матбуоти тичоратӣ, *freedom of press* – озодии матбуот, *independent press* – матбуоти мустақил ва ғ. Ҳар яке аз ин истилоҳоти ҷудогона дар дохили система метавонанд боз зерсистемаҳои маҳдуд ба вучуд оранд [9-М].

5. Нашри нахустин рӯзномаи тоҷикии «Бухорои Шариф» (1912) дар забони тоҷикӣ низоми мурағтаби истилоҳоти рӯзноманигориро ба вучуд овард. Минбаъд ин раванд дар солҳои 20-уми садаи гузашта ривож ёфт. Вале дар солҳои 30-70-уми садаи гузашта бештар ба русикунонии истилоҳот диққат дода шуд ва аз солҳои 80-ум аз нав ба истифодаи истилоҳоти миллии рӯ оварда шуд. Дар давраи истиқлол истилоҳоти миллии тоҷикии рӯзноманигорӣ комилан шакл гирифта, мавриди омӯзиш қарор гирифт [10-М].

6. Таҳлили сохтории истилоҳоти рӯзноманигории забони тоҷикӣ нишон дод, ки истилоҳоти рӯзноманигории забонҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати шакли дастурӣ (грамматикӣ) ду намуди асосӣ доранд:

а) истилоҳ-вожаҳо (истилоҳоти сода, сохта, мураккаб);

б) ибора-истилоҳот (истилоҳоти таркибӣ).

7. Истилоҳоти содаи рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз вожаҳои содаи аслӣ ва вожаҳои иқтибосӣ ташаккул ёфта, дар онҳо ҳиссаи вожаҳои аслӣ ночиз аст. Дар ҳудуди 2000 адад истилоҳи интихобшуда истилоҳоти сода дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мутаносибан 13,85 ва 30,08 дарсад мебошанд. Агар дар истилоҳоти содаи забони тоҷикӣ таносуби вожаҳои содаи аслӣ ва содаи иқтибосӣ 2,61 ва 27,47 дарсад бошад, пас дар забони англисӣ ин рақамҳо 2,72 ва 11,12 дарсадро ташкил медиҳанд [1-М].

8. Вижагиҳои сохтории вожагони забонро як соҳаи илми забоншиносӣ – *вожасозӣ* (*word-formation* – «словообразование») меомӯзад, ки аз қисматҳои нисбатан мустақили *вандафзӣ* ва *вожаафзӣ* (*affixation* – «аффиксальное словопроизводство» ва *compounding* – «словосложение») аст [5-М].

9. Истилоҳоти сохта дар забонҳои муқоисашаванда бо роҳи вандафзӣ, яъне бо пешванду пасояндҳо ташаккул меёбанд. Саҳми онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мутаносибан 22,27 ва 10,43 дарсад аст. Муайян карда шуд, ки истилоҳоти сохтаи рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо се роҳи вандафзӣ сохта мешаванд: 1) бо пешвандҳо; 2) бо пасвандҳо; 3) бо пешванду пасвандҳо [4-М; 7-М].

10. Пешвандҳо ҳарчанд дар вожаСОЗӣ каммаҳсуланд, аммо баъзе аз онҳо нисбатан бештар истифода мешаванд. Дар истилоҳоти англисӣ – *inter-* (1,14%), *re-* (0,68%), *im-* (0,58%); дар истилоҳоти забони тоҷикӣ – *бе-* (0,34%), *ҳам-* (0,23%) пешвандҳои серистеъмол мебошанд [5-М].

11. Пасвандҳо дар вожаСОЗӣ назар ба пешвандҳо сермаҳсултаранд. Дар истилоҳоти англисӣ – *-ion* (8,63%), *-ing* (1,59%), *-ity* (1,48%), *-ism* (1,25%), *-or* (0,91%), *-er* (0,79%); дар истилоҳоти тоҷикӣ – *-ият* (1,93%), *-а* (1,70%), *-ӣ* (1,48%), *-ом* (1,25%), *-ии* (0,91%) пасвандҳои серистеъмол мебошанд [3-М; 7-М].

12. Аксари истилоҳоти мураккаб исмҳо мебошанд, ки бо роҳи вожаафзоӣ сохта мешаванд. Ҳиссаи истилоҳоти мураккаб дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мувофиқан ба 11,24 ва 9,76 дарсад баробар аст. Дар сохтори истилоҳоти мураккаби забони англисӣ намунаи *N + N* (3,18%) бартарӣ дорад. Бахши бузурги истилоҳот (4,20%)-ро *вожаҳои мураккаби неоклассикӣ*, яъне вожаҳои мураккаби наве, ки аз асосҳои юнонию латинӣ сохта мешаванд, ташкил медиҳанд. Инчунин дар сохтори истилоҳоти мураккаб намунаҳои *N + V+ing* (0,57%) ва *N + V* (0,45%) низ нисбатан бештар истифода мешаванд. Намудҳои сохтори нисбатан маъмули истилоҳоти мураккаби рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ *N + V(азҳ)+-ӣ* (2,16%), *N + N* (1,70%), *N + V(азҳ)* (1,48%), *A + V(азҳ)+-ӣ* (1,13%), *N + V(азҳ)+-анда* (0,68%) мебошанд [3-М; 7-М].

13. Бо роҳи наҳвӣ танҳо ибораҳо сохта мешаванд. Дар сохтори ибора-истилоҳот ибораҳои исмӣ мавқеи асосӣ доранд. Чӣ хеле ки таҳқиқ нишон дод, чузъҳои аксари чунин ибора-истилоҳот байни худ дорои муносибати муайянкунандагӣ – атрибутивӣ мебошанд. Бинобар ин дар намунаҳо мо чузъҳои муайянкунандаро бо ҳарфҳои АТТР нишона кардем. [4-М].

14. Бо ривочи соҳаҳо ва пайдоиши зерсоҳаҳои маҳдуд зарурат ба истилоҳоти мушаххаси маҳдудмаъно ба миён меояд. Акнун барои номгузории мафҳумҳои нав мисли пештара як вожа басанда нест. Масалан, дар рӯзноманигорӣ истилоҳи *очерк* жанри навиштории матбуотро мефаҳмонд. Жанри мазкур ҳамзамон дар адабиёти бадеӣ низ ривоч ёфт ва он *очерки адабӣ* ном гирифт. Бо пайдоиши радиою телевизион *радио-очерк* ва *очерки телевизионӣ* пайдо шуданд. Яъне бо ривочи илм ё соҳаи фаъолият бештар ба ташаккули ибора-истилоҳот оварда мерасонад ва дар оянда истилоҳшиносӣ маҳз бо ибора-истилоҳот сарукор хоҳад дошт [10-М].

15. Бинобар ин таҳқиқ нишон дод, ки ҳаҷми нисбии ибора-истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҳеле бузург буда мутаносибан 32,12 ва 37,28 дарсаданд. Намунаҳои серистеъмоли ибора-истилоҳот дар забони англисӣ: *ATTR [N+al] + N* (7,72%), *ATTR [N] + N* (6,58%), *ATTR [A] + N* (3,06%), *N + ATTR [of + N]* (2,50%), *ATTR [N+ic] + N* (2,27%), *ATTR [V+ing] + N* (1,36%), *ATTR [V+ive] + N* (1,25%) ва дар забони тоҷикӣ: *N+u + ATTR [A]* (20,54%), *ATTR [N+u] + N* (9,88%), *N+u + ATTR [N+u + A]* (1,25%) мебошанд [8-М].

16. Таҳлили семантикии (маъноии) истилоҳоти рӯзноманигорӣ, таҳқиқи майдони истилоҳии рӯзноманигорӣ, ҳамчунин майдонҳо ва микромайдонҳои семантикии (маъноии) ба он шомилшаванда нишон дод, ки қатъи назар аз он ки истилоҳот ҳеҷ гуна полисемия (сермаъноӣ)-ро намензанд, баъзан ҳолатҳои истисноӣ низ вохӯранд. Аз он ҷумла мавҷудияти сермаъноӣ (полисемия), муродифот (синонимия), мутазодот (антонимия), ҳамгунӣ (омонимия) ва маҷозро дар майдони истилоҳӣ муайян карда шуд. Зимни он маълум гардид, ки дар истилоҳоти интиҳобшуда дастикам 18 микромайдони истилоҳӣ, 49 системаи истилоҳот (майдони семантикӣ) мавҷуд буда, 6 ҳолати сермаъноӣ (полисемия), 10 – муродифӣ (синонимия), 3 – мутазодӣ (антонимия), 1 – ҳамгунӣ (омонимия), 16 – маҷоз (метафора), 4 – истиора (метонимия) вохӯрад. [2-М; 3-М; 4-М].

17. Пайдоиши истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ таърихи дуру дароз дошта, аз садаи XV оғоз мегардад. Ташаккули истилоҳоти рӯзноманигорӣ забони тоҷикӣ ба интиҳои садаи XIX – ибтидои садаи XX рост меояд. Раванди истилоҳифарӣ қадам ба қадам баробари пешрафт ва тақомули ВАО ва фановарии иттилоотӣ дар ҳоли идома аст [9-М;10-М].

18. Вожаҳои аслии забони имрӯзаи англисӣ гуфта вожаҳоеро меномем, ки шакли ибтидоиашон дар забонҳои англисии бостон ва миёна (забони қаблаҳои англ, сакс ва ют) мавҷуд буда, дар забонҳои бегонаи ҳамчавор вонамехӯрад. Истилоҳоти рӯзноманигорӣ забони англисӣ, ки аз вожагони аслии ин забон сарчашма гирифтаанд, ниҳоят каманд. Таҳлил нишон дод, ки ин гуна истилоҳот ҳамагӣ 7,26 дарсади маводи таҳлилшударо ташкил медиҳанд. [9-М].

19. Бештари истилоҳот, яъне 39,75 дарсади маводи таҳлилшуда аз вожаҳои иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд. Ҳиссаи истилоҳоти иқтибосии русӣ байналмилалӣ низ назаррас аст, яъне 14,24 дарсади маводи таҳлилшуда иқтибосоти русӣ, лотинӣ, юнонӣ,

англисӣ, олмонӣ ва ғ. мебошанд, ки тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ роҳ ёфтаанд. Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҳодисаҳои ба тағйироти овой ва дастурӣ (фонетикӣ ва грамматикӣ) дучор шудани вожаҳои иқтибосӣ мушоҳида мегардад [1-М].

20. Дар шумори истилоҳоти рӯзноманигории тоҷикӣ истилоҳоте вомехӯранд, ки нисбат ба муроди англисиашон калка (гардабардорӣ) мебошанд. Ин калкахоро равандҳои тарҷумаи русӣ аз англисӣ ва тарҷумаи тоҷикӣ аз русӣ ба вучуд овардаанд [1-М].

21. Дар истилоҳоти мураккаб ва ибора-истилоҳоти ҳам англисӣ ва ҳам тоҷикӣ вожаҳои асли ва иқтибосӣ, вожаҳои иқтибосии гуногунзабон байни худ ба тарзҳои мухталиф истилоҳ сохтаанд. Вале ба сифати воситаҳои алоқаи байни онҳо ҳамеша воситаҳои дастурии забони англисӣ ё тоҷикӣ (пешоянду пасояндҳо, пешванду пасванд, миёвванду бандакҳо) баромад мекунанд. [1-М; 8-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Маводи диссертатсияро метавон дар чараёни машғулиятҳои лексионӣ ва дар курсу семинарҳои махсуси факултетҳои филология, журналистика, забонҳои хориҷии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок истифода намуд.

2. Диссертатсияи мазкур дар таҳқиқи таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар муқоисаи забонҳои дигар ҳамчун замина, маъхаз ва раҳнамо хизмат хоҳад кард.

3. Маводи амалии диссертатсияро дар таҳияи фарҳангҳои дузабонаи истилоҳоти журналистика истифода кардан аз манфиатҳои холӣ нахоҳад буд.

4. Дар заминаи маводи назариву амалии рисола барои журналистон-донандагони забони англисӣ китоби дарсӣ навиштан имконпазир мегардад. Ҳамчунин натиҷаҳои илмӣ аз таҳқиқ бадастомада метавонад дар ёфтани роҳи ҳалли баъзе аз масъалаҳои муҳими истилоҳшиносӣ мусоидат намояд.

**ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:
Муҳимтарин нуктаҳои диссертатсия дар таълифоти зерини
муаллиф инъикос ёфтааст:**

**1. Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи
ҚОА-и назди Президенти ҶТ**

[1-М] Раҳматуллоев М. С. Саҳми вожағони иқтибосӣ дар истилоҳоти журналистика дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – № 1 (90), 2021. – С. 112-115.

[2-М] Раҳматуллоев М. С. Тавсифи этимологии истилоҳоти журналистика дар забони англисӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3, 2021. – С. 57-63.

[3-М] Раҳматуллоев М. С. Таҳлили этимологӣ ва сарчашмаи пайдоиши якҷанд истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – № 5 (94), 2021. – С. 74-77.

[4-М] Раҳматуллоев М. С. Таҳлили сохторӣ-морфологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3, 2022. – С. 49-56.

[5-М] Раҳматуллоев М. С., Мамадназаров А. Корбурди аффиксҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ [Матн] / А. Мамадназаров, М. С. Раҳматуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – № 3, 2023. – С. 26-31.

2. Дар маҷмауа ва маҷаллаҳои илмӣ дигар:

[6-М] Раҳматуллоев М. С. Мафҳуми «истилоҳ», «истилоҳшиносӣ», «майдони истилоҳӣ» ва «системаи истилоҳот» дар забоншиносӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, адабиётшиносӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олии». 10-11 декабри соли 2021. – Душанбе, 2022. – С. 110-115.

[7-М] Раҳматуллоев М. С. Вижағҳои сохтори истилоҳҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли истилоҳоти журналистика) [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба «Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». 3 октябри соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 125-129.

[8-М] Раҳматуллоев М. С. Таърихи пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] / М.

С. Раҳматуллоев // Конференсияи илмӣ-назарии ҷумҳуриявӣ бахшида ба амалигардонии «Рӯзи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон». 8 декабри соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 117-119.

[9-М] Раҳматуллоев М. С. Пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни наврӯзи байналмилалӣ». 11 март соли 2023. – Душанбе, 2023. – С. 148-150.

[10-М] Раҳматуллоев М. С. Пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба «Ҷашни наврӯзи байналмилалӣ». 11 март соли 2023. – Душанбе, 2023. – С. 150-153.

[11-М] Раҳматуллоев М. С. Тавсифи этимологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / М. С. Раҳматуллоев // маводи конференсияи байналмилалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ» (14 апрели соли 2023). – Душанбе, 2023. – С. 602-610.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 07:802.0+809.155.0 (76.12:81.2 Англ+81.2 Тадж)

РАХМАТУЛЛОЕВ МАХМАДУЛЛО САИДУЛЛОЕВИЧ

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И
ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕРМИНОВ
ЖУРНАЛИСТИКИ В АНГЛИЙСКОМ И
ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени доктора философии
(PhD) по специальности 6D021300– Языкознание (6D021302 –
Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное
языкознание)

ДУШАНБЕ – 2023

Диссертация выполнена на кафедре английского языка и сравнительной типологии факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Научный руководитель: **Мамадназаров Абдусалом** – доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Турсунов Фаёзджон Мелибоевич** – доктор филологических наук, профессор кафедры сравнительной лингвистики и теории перевода ТМУИЯ имени Сотима Улугзода

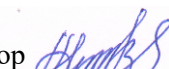
Саъдиева Гулистон Фатоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английской филологии Российско-Таджикского (Славянского) университета

Ведущая организация: Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова

Защита диссертации состоится «25» января 2024 года, в 13:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-021 при Таджикском национальном университете по адресу: г. Душанбе, квартал Буни Хисорак, учебный корпус 10, 1-й этаж, зал Ш. Хусейнзода.

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: г. Душанбе, проспект Рудаки и на сайте www.tnu.tj.

Автореферат разослан «__» ____ 2023 г.

Учёный секретарь
диссертационного совета,
доктор филологических наук, профессор Мирзоева М.М.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. На современном этапе развития общества возросло внимание учёных-лингвистов к вопросам терминологических систем разных языков. В этом контексте особенно исследуются процессы образования терминологических выражений в языках, различных по структуре, сходство и различия подобных терминов. Одной из таких терминологических систем является терминологическая система отрасли журналистики.

Исследование структурно-семантических особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках предусматривает разработку практических рекомендаций, которые содействуют упорядочению указанной терминологической системы в сравниваемых языках. Больше всех в этих рекомендациях нуждается именно таджикский язык, потому что на сей день его терминологическая система в отрасли журналистики ещё не сформировалась до конца.

Тема сравнительного анализа терминов журналистики в английском и таджикском языках до сегодняшнего дня не подверглась отдельному монографическому исследованию. В таджикской лингвистике, хотя завершены определённые научные работы по данной отрасли и его терминологии, однако до сих пор не проведено ни одно исследование об структурно-семантических особенностях терминов журналистики.

Степень изученности научной темы. Вопросу терминов и терминоведения посвящены многие исследования как отечественных, так и зарубежных учёных-лингвистов: О. Вюстер [Wüster, 1974, 1979]¹, Д. С. Лотте [1961, 1968, 1982, 1931]², А. А. Реформатский [1961, 1967]³, Дж.

1) 1. Wüster, E. The road to Infoterm: two reports prepared on behalf of UNESCO. – Published by Pullach Isartal: Verlag Dokumentation, 1974. – 184 p.

2. Wüster, E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts [Text] / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979.

2) 1. Лотте Д. С. Очередные задачи технической терминологии. – Известия АН СССР. Отделение общественных наук, № 4, 1931. – Л.: Изд-во АН СССР, 1931. – С. 883-891.

2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. Отв. академик И. И. Артоболевский. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 159 с.

3. Лотте Д. С. Как работать над терминологией. Основы и методы. – М.: Наука, 1968. – 76 с.

4. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. М.: Наука, 1982. – 152 с. 12) 1.

3) 1. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. Материалы Всесоюзного терминологического совещания. АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: АН СССР, 1961. – С. 46–54.

2. Реформатский А. А. Введение в языковедение / Под ред. В. А. Виноградова. – М.:

Аспект Пресс, 1998. – 536 с. – Пятое уточнённое издание с (Реформатский А. А. Введение в языковедение. – М., 1967)

Сейгер [Sager, 1974, 1980, 1990], Дж. А. Фодор [Fodor, 1975], В. П. Даниленко [1971, 1977], Т. Л. Канделаки [1977], А. Рей [Rey, 1979, 1995], Г. Рондо [Rondeau, 1980], Р. Джекендоф [Jackendoff, 1983], Г. Фелбер [Felber, 1984], Х. Пичт и Дж. Драскау [Picht & Draskau, 1985], Б. Н. Головин [1987], В. М. Лейчик [1989, 2009], А. А. Суперанская [2012], М. Т. Кабре [Cabré, 1992, 2003], С. В. Гринёв [1966, 2008, 1993], Н. Шарофов [1960, 1988], А. Бухоризода [1961], М. Шакури [1964, 1991, 1997], Я. И. Калонгаров [1971], А. М. Байзоев [1992] М. Косимова [2003, 2007], С. Назарзода [2003, 2004, 2013]⁴, Мирзо Хасани Султон [2008а, 2008б, 2011, 2015], С. Сулаймонов [1997], Ш. Каримов [2014], А. Мамадназаров [2015]⁵, С. Джоматов [2017] и другие.

О. Вюстер в своей диссертации «Международное нормирование языка в технике, в частности электротехнике» (*Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*) [Wüster, 1931] отмечал, что следует отдавать предпочтение греческим и латинским основам. При этом основным понятием терминоведения выступал «сонцерт» (понятие) как идея о чем-либо, который превалировал над термином [Wüster, 1974, p. 15].

Позднее он основал собственное терминологическое течение («Венская школа»). Его обобщающая книга «Введение в общую теорию терминологии и терминологической лексикографии» (*Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography*, 1979) была издана после его смерти.

Сейгер, отмечая наравне с терминами широкое применение специальных языков, как например: «язык для специальных целей» (*language for special purposes – LSP*), пишет, что такие языки являются «именно «специальными» с точки зрения использования и самих пользователей, так как такие языки употребляются в профессиональных целях» [Sager, 1990, p. 40].

Русский учёный Д. С. Лотте в своих работах «Основы построения научно-технической терминологии» (1961), «Как работать над терминологией. Основы и методы» (1968) и «Вопросы заимствования и

4) 1. Назарзода С. Забон ва истилохот: Андешахо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаққули истилохот /С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2003. – 148 с.

2. Назарзода С. Ташаққули истилохоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX /С. Назарзода; Дар зери назари узви воб. АИ ҶТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.

3. Назарзода С. Истилохоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода; Мухаррири масъул Саймиддинов Д. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.

5) 1. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. *Standart English-Tajik Dictionary* Нашри тақмилишудаи сеюм /А. Мамадназаров; Мухаррир ва мураттиб д. и. ф., проф. А. Мамадназаров;– Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 1016 с.

упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов» (1982), основное внимание уделял таким вопросам, как терминологическое образование, заимствование терминологической лексики, создание систем типа «понятие – терминология», перевод научно-технической терминологии [Лотте, 1961, с. 8].

Русский лингвист А. А. Реформатский в своей статье «Что такое термин и терминология» (1961) и в параграфе «Терминология» своего знаменитого учебника «Введение в языковедение» (1967) рассматривает вопросы принадлежности отдельного термина к определённой терминологии, моносемичности термина, отсутствия у него синонимов и т. п.

Кандидатская диссертация М. Х. Султон «Научная терминология в «Китоб ат-тафхим» Абурайхана Беруни» (1999) посвящена проблемам персидско-таджикского словообразования и терминоведения в энциклопедическом труде Беруни «Китоб ат-тафхим». Автор приходит к такому заключению, что работа Беруни подобно «Донишنامه» Ибн Сины является ценнейшим источником древней персидско-таджикской научной терминологии.

Работы М. Н. Косимовой «Коротко о терминах старинной таджикской лингвистики» (2003) и «Таджикские старинные термины (краткий обзор)» (2007) посвящены старинным терминам, использованным в произведениях лингвистов X–XI веков, а также в «Донишنامه» и «Худуд ал-олам».

Необходимо отметить, что в английском и таджикском языковедении отсутствует специальное теоретическое законченное исследование по терминам журналистики, но словари и энциклопедии, где собраны и толкованы термины журналистики, имеются в достаточном количестве, как в сравниваемых языках, так и в русском языке, притом на английском они написаны в огромном количестве. К ним относятся: Ч. М. Пеппер [Pepper, 1959]⁶, Н. Г. Богданов и Б. А. Вяземский [1971], Р. В. Хадсон [Hudson, 1987], А. В. Виноградский [1993], В. Н. Крупнов [1993], Е. И. Курьянов [1993], Ф. М. Малколм [1993], Э. П. Кессарийский [2002], А. А. Князев [2002], Д. Х. Джонстон [Johnston, 2003], Дж. Орлебар [Orlebar, 2003], М. Муродов [2011, 2016], Т. Харкап [Harcup, 2012, 2014], А. Аминов, А. Афсахзод, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, Дж. Саъдуллоев [2013], А. С. Кацев [2013], М. Иматшоева, А. Мамадназаров и М. Муродов [2015]⁷, Л. Р. Дускаева [2015], С. Л. Страшнов [2016] и другие.

6) Pepper, Charles M. Dictionary of Newspaper and Printing Terms. – New York: Columbia University Press, 1959.

7) Иматшоева М., Мамадназаров А., Муродов М. Лугати мухтасари тафсирии англис-тоҷикии истилоҳоти журналистика / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 10 с.

Такие словари и энциклопедии, как Christopher H. “Encyclopedia of Journalism” (2009), Нарсуп Т. “A dictionary of journalism” (2014), Салихов Н. Н., Афсахзод А. А. “Журналистика в терминах и понятиях: Энциклопедический словарь системы СМИ” (2007); Муродов М. “Краткий словарь терминов и понятий журналистики” (2011); Аминов А., Афсахзод А., Нуралиев А., Саъдуллоев А., Саъдуллоев Дж. “Толковый русско-таджикский словарь терминов журналистики” (2013); Мамадназаров А. “Англо-таджикский словарь” (2015); Мюллер В. К. “Большой англо-русский и русско-английский словарь” (2007); Иматшоева М., Мамадназаров А., Муродов М. “Краткий толковый англо-таджикский словарь терминов журналистики” (2015); Муродов М. “Энциклопедия культуры журналистики” (на тадж. яз., 2016) были использованы в настоящей работе.

Однако, несмотря на наличие ряд научных работ, по сей день, как в английском, так и в русском и таджикском языкознаниях не завершена ни одна научная работа по межъязыковому сравнению терминов журналистики.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Целью диссертационного исследования является изучение словообразовательных, структурно-семантических и этимологических особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках, с применением метода сравнительного анализа.

Задача исследования, в соответствии с целью исследования, определяется следующим образом:

- исследование теоретических предпосылок сравнительного изучения особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках;
- определить понятия «термин», «терминологическая система», «терминоведение» и «терминологическое поле» и основные задачи терминоведения в современной лингвистике;
- произвести сравнительное исследование структурно-семантических особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках;
- анализировать специфику и основные пути словообразования в английском и таджикском языках – термины-слова, термины-словосочетания, образование словосочетаний; простые термины в английском и таджикском языках;
- определить морфологический путь образования терминов журналистики и структурные особенности производных терминов в английском и таджикском языках;
- исследовать морфологический и синтаксический способы образования терминов журналистики; сложные термины, термины-словосочетания в английском и таджикском языках;
- определить семантические особенности терминов журналистики в исследуемых языках;
- исследовать этимологические свойства терминов журналистики и определить общие и отличительные свойства этимологии терминов журналистики в английском и таджикском языках.

Объектом исследования являются особенности терминов журналистики современного английского и таджикского языков. Также определены методами изучения и сравнения структурно-словообразовательных, лексико-семантических, этимологических и прикладных особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках.

Предметом исследования являются терминологические единицы журналистики, отбор которых произведён сплошным методом из надёжных источников. Прежде всего, использовались толковые словари английского и таджикского языков, двуязычные англо-таджикские,

русско-таджикские словари, энциклопедические и толковые словари терминов журналистики. В работе подвергалось анализу более 1600 лексических терминологических журналистики единиц английского языка и 1500 таджикского языка.

Теоретической основой исследования служат фундаментальные труды теории русского и таджикского языкознания, которые связаны с именами А. А. Реформатского, А. М. Кузнецова, В. Виноградова, Х. Свита, Р. О. Якобсона, Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванова, В. С. Расторгуевой, Б. Ниязмухаммедова, Ш. Ниёзи, Ш. Рустамова, Н. Маъсуми, Д. Таджиева, Р. Л. Неменовой, А. Мирзоева, Р. Гаффорова, С. Халимова, Н. Бозидова, К. Тохировой, Б. Камолитдинова, Д. Саймуддинова, С. Назарзода, М. Косимовой и др. Сюда можно включить также исследования П. Джамшедова, А. Мамадназарова, Д. М. Искандаровой, Х. Шанбезода, С. Ходжаева, Х. Мирзоева, С. Джоматова, Ш. Каримова, Х. Саидова, М. Бекмуродова, Р. Аслитдиновой, З. Валиева, Д. Хайдаровой, М. Джураевой и многих других, которые посвящены сравнительно-типологическому изучению языков.

Методологическую основу исследования составляют научные исследования отечественных и зарубежных языковедов, в том числе: В. Адамс, А. Карстейрз-Маккарти, И. Плаг, И. В. Арнольд, П. М. Карашук, Л. П. Крысин, О. Д. Мешков, В. А. Москович, А. И. Смирницкий, О. Л. Рублева, Б. Аартс, Й. Т. Леви, А. Ригтс В. С. Расторгуева, Б. Ниязмухаммедов, М. Р. Гаффоров, А. Мирзоев, О. Барфильд, А. Бауг, О. Ф. Эмерсон, Л. Липка, Г. К. Роланд, З. А. Харитончик, В. Г. Судиловская, О. Л. Рублева, В. С. Расторгуева, Ш. Рустамов, С. Халимов, К. Шукурова, М. Н. Косимова, С. Халимиён, Д. Саймиддинов, Т. Бердыева, Х. Маджидов, Л. С. Каримова, А. Нуралиев, И. Усмонов, А. Саъдуллоев, Д. Давронов, П. Гулмуродов, М. Муродов, А. Набави, Б. Кутбиддин, Дж. Куддус, Дж. Муким, С. Ходжазод, М. И. Атоев и др.

Методы исследования. В ходе написания диссертации – обработки материалов исследования, их классификации были применены следующие методы лингвистики: индуктивно-дедуктивный метод (осмысление и привязка теоретического и практического материала); метод сравнения (определение общих и отличительных, конкретных факторов); метод сравнительно-этимологического анализа; метод структурного анализа. Метод структурно-семантической классификации применён в данной работе в целях диагностики и определении собранных терминов.

Научная новизна исследования, прежде всего, заключается в том, что в диссертации впервые исследуется структурно-словообразовательное и семантическое описание терминов журналистики в английском и таджикском языках. Вдобавок определены терминообразовательные

модели терминов журналистики в обоих языках. Ещё в работе впервые точно и конкретно анализируется этимология терминов журналистики в обоих сравниваемых языках.

Основные положения, выносимые на защиту:

– определено, что упорядоченная система терминов журналистики в таджикском языке сформировалась с изданием первой таджикской газеты «Бухорои шариф» (1912). В дальнейшем этот процесс развивался в 20-х годах прошлого века, а в эпоху Независимости полностью завершился;

– выявлено, что производные термины в сравниваемых языках образуются путём аффиксации. В английских терминах наиболее продуктивными являются префиксы *inter-*, *re-*, *im-*, а в таджикских терминах префиксы *бе-*, *хам-*. По сравнению с префиксами, в словообразовании более продуктивными являются суффиксы. Выявлены наиболее употребительные суффиксы в английских терминах *-ion*, *-ing*, *-ity*, *-ism*, *-or*, *-er*; а в таджикских *-ият*, *-а*, *-ӣ*, *-от*, *-ии*;

– доказано, что подавляющее большинство сложных терминов являются сложными существительными. В английском языке доминируют модели $N + N$, а также $N + V+ing$ и $N + V$. В таджикском языке распространёнными видами структурных моделей сложных терминов являются $N + V(азх)+-ӣ$, $N + N$, $N + V(азх)$, $A + V(азх)+-ӣ$, $N + V(азх)+-анда$;

– в структуре терминов-словосочетаний английского и таджикского языков основную позицию занимают именные словосочетания;

– семантический анализ – анализ терминологического поля журналистики, а также семантических полей и микрополей, входящих в него, определил наличие полисемии, синонимии, антонимии, омонимии и метафору (синекдоху, метонимию) в пределах терминологического поля;

– этимологический анализ показал, что количественно исконно коренных терминов в английском и таджикском языках относительно немного. Большая часть английских терминов образована из латинских и греческих заимствований, а больше половины таджикских терминов составляют арабские слова.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что исследованием структурных и семантических особенностей установлены основные критерии классификации терминов журналистики, исходя из структурной, семантической, отраслевой и тематической принадлежности. Методы структурно-сравнительного и этимологического анализа терминов журналистики в английском и таджикском языках могут быть использованы при изучении терминологии других отраслей. Результаты настоящего исследования направлены к определению общих и конкретных законов действия и эволюции системы терминов, уточнению

эффективных средств и методов терминоведения в области журналистики.

Практическая значимость настоящего исследования заключается в том, что его результаты могут быть использованы как источник и теоретическая основа в целях дальнейшего изучения терминов журналистики. Материалы исследования станут доступными в качестве руководства работникам СМИ и как учебное пособие для отраслей языкознания и журналистики. Собранный практический материал и результаты его анализа особенно ценны при использовании их в теории и практике перевода, в частности при составлении отраслевых словарей. Научные результаты настоящей диссертации могут быть использованы при написании учебников, учебных пособий, научных работ для факультетов языкознания и журналистики и специальных материалов для СМИ.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание настоящей диссертации соответствует научной специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад соискателя учёной степени в исследовании. Личный вклад диссертанта выражается в том, что он в течение 3-х лет занимался сбором научного материала, изучением теоретической литературы, классификацией собранного материала в определённые группы и написанием научных работ. В этом направлении опубликовал научные статьи и выступил с научными докладами на научных конференциях разного уровня.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Содержание диссертации рассмотрено и обсуждено в выступлениях и докладах на ежегодных научно-теоретических конференциях профессорско-преподавательского состава Таджикского национального университета, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, в других региональных и республиканских конференциях.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты исследования опубликованы в 11 статьях, в том числе 5 статей в рецензируемых журналах, включённых в реестр Высшей аттестационной комиссии Республики Таджикистан при Президенте Республики Таджикистан. Результаты исследования также были предложены в виде цикла докладов на международных и республиканских научно-теоретических конференциях.

Структура и объём диссертации. Настоящая диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения и списка литературы и составляет 194 печатных страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** обосновывается выбор темы и её актуальность, определяются степень изученности темы, цель и задачи исследования, его научная новизна, теоретические и практические основы, основные положения, выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость работы.

Первая глава – «**Теоретические предпосылки изучения и сравнительного исследования терминов журналистики в английском и таджикском языках**», состоит из трёх разделов.

В первом разделе исследуется «**Изучение теоретических основ исследования терминов журналистика в английском и таджикском языках**». Основное направление изучения терминов журналистики в языке это сбор, классификация и дефиниция терминов в словарях, энциклопедиях и специальных справочниках. Такие словари и энциклопедии для английского языка составлены в большом количестве. Так, например, труды европейских и американских авторов: Ч. М. Пеппер [1959], Р. В. Хадсон [1987], Р. Т. Элморе [1991], Ф. М. Малколм [1993], Д. Х. Джонстон [2003], Дж. Орлебар, [2003], Ч. Д. Х. Доунинг [2004], С. Андерсон [2006], Дж. Ватсон и А. Хилл [2006], Н. Аберкромби и Б. Лонгхурст [2007], В. Донсбаш [2008], Т. Харкап [2012, 2014] и др., труды русских и таджикских учёных: двуязычные англо-русские и англо-таджикские словари терминов СМИ: А. В. Виноградский [1993], В. Н. Крупнов [1993], Е. И. Курьянов [1993]⁸, М. Иматшоева, А. Мамадназаров и М. Муродов [2015] и др.

С переходом с традиционной журналистики на медийнцю и мультимедийную журналистику возникла необходимость в разъяснении и толковании новой терминологии. Поэтому в постсоветских республиках один за другим на русском языке были составлены несколько словарей и энциклопедий терминов журналистики. Из них: Э. П. Кессарийский, (2002); И. И. Романовский, (2004); Б. Н. Лозовский, (2007); С. Л. Страшнов, (2016); Л. Р. Дускаева, (2018); С. К. Козыбаев, (2007); А. А. Князев, (2002); А. С. Кацев, (2013); Н. Н. Салихов, А. А. Афсахзод, (2007).

8) Курьянов Е. И. Англо-русский словарь по средствам массовой информации (с толкованиями): около 12000 терминов. – М.: Московская международная школа переводчиков, 1993. – 320 с.

Начиная с 80-х годов прошлого века в Таджикистане стали издаваться цикл двуязычных справочников и словарей терминологии различных отраслей. В начале XXI века данный процесс углубился и охватил почти все отрасли науки, производства и общественной жизни. Наряду с двуязычными словарями стали общепринятыми трёхязычные (англо-русско-таджикские) словари. Именно в это период начались работы по составлению и изданию словарей терминов журналистики, которые принадлежали перу учёных и специалистов отрасли журналистики – Д. Ашурова, М. Б. Муродова, А. Нуралиева, А. Саъдуллоева, А. Аминова, А. Афсахзод, М. Имагшоевой, А. Мамадназарова. Среди них «Энциклопедия журналистской культуры» М. Муродова (2016) является относительно полным энциклопедическим словарём на таджикском языке.

В начале нового столетия сравнительное изучение таджикской терминологии с английским приобрел новый темп, и были защищены десятки диссертаций по отраслевой терминологии таджикского языка, по сравнению словообразования и структурно-семантических особенностей терминов таджикского языка с другими языками.

Во втором разделе исследовано **«Понятия «термин», «терминологическая система», «терминоведение», «терминологическое поле» в языкознании».**

В таджикском языке «истилох» (термин) является заимствованным словом. В арабском языке «*istilāh* اصطلاح» является инфинитивом VIII формы глагола *صَلَح* «*salaha*» или «*saluha*», а глагол данной формы «*istalaha*» *اصطلح*, который на современном арабском языке означает «1) улучшаться, исправляться; 2) мириться (*с кем*); 3) соглашаться (*с кем-чем*), сговариваться, улаживать (*о чём*), принимать (*что*)». Само слово «истилох» (инфинитив VIII) трактуется, как «1) условность, общая договорённость; обычное словоупотребление; «*istilāhan*» – условно; 2) специальное выражение; термин;...» [Баранов, 2006, с. 442–443]⁹.

В таджикском языке советского периода для обозначения данного понятия вместо «истилох» применялось, как и в европейских языках, слово *термин*, заимствованного из латинского через русский язык.

В английском языке слово *term* «термин» первоначально в XII век означало «предел времени, уточнённый или назначенный срок». Позднее в документах 1454 года записано как «промежуток времени в школе или заседания судейского процесса». Данное слово происходит от древне французского языка *terme* «предел времени или места», которое в свою

9) Баранов Х. К. Большой арабско-русский словарь: в 2-х т. – 11-е изд., стереотип. Около 100 тысяч слов и словосочетаний. Том 1. – М.: Живой язык, 2006. – 456 с.

очередь произошло от латинского *terminus* «предел, граница». Кроме того, в научных работах 1378 года для обозначения понятия греческого слова *horos* «предел» в математике и логике, использовано среднелатинское слово *term*, которое означало «слова и словосочетания, используемые ограниченно или точно».

В третьем разделе первой главы анализируется **«История возникновения и развития терминов журналистики в английском и таджикском языках»**. В диссертации подчёркивается, что материальной основой для образования терминов журналистики является возникновение различных видов периодической печати и отраслей, связанных с ней. Поэтому возникновение и развитие терминов журналистики тесно связано с *историей журналистики*.

В трудах историков журналистики содержатся отдельные моменты исследования возникновения, эволюции и модификации терминов – от простых терминов прессы до терминов СМИ (медиа), определение и описание терминов журналистики при описании исторических фактов и событий. В английской журналистике можно перечислить десятки трудов по истории англоязычных СМИ. Самыми важными из них являются книги А. Андреас [Andrews, 1847, 2000], М. Шудсона [Schudson, 1978, 1991], М. Емери [Emery, 1970, 1984, 1997], Г. В. Прутцова [2009, 2010, 2011, 2018] и др. Среди них две книги специально посвящены истории английской журналистики. Первая, книга А. Андреаса «История британской журналистики» [Andrews, 1847 (1859)] в ходе исследования истории английской журналистики с начала XVIII века до середины XIX века затрагивает процесс возникновения и эволюции терминов *newspaper* (газета), *press* (пресса). Особенно вызывает большой интерес расширенный анализ возникновения термина *gazeta* [Andrews, 2000, p. 13]¹⁰. Вторая, книга М. Конбойа «Журналистика: критическая история» [M. Conboy, 2004] охватывает историю почти всей англоязычной журналистики. В ней можно встретить изложение возникновения и эволюции многих терминов журналистики, в том числе термины *news pamphlet* (новость-памфлет), *printed news* (печатные новости) и др.

В XVI веке начали распространяться сначала рукописные, а затем печатные «*newletters*» (новостные письма) и «*news*» (новости), которые посвящались открытию ярмарок. 23 июня 1568 г. вышел первый номер печатного издания «English Mercury» (Английский вестник).

10) Andrews, A. The History of British Journalism: From the Foundation of the Newspaper Press in England to the Repeal of the Stamp Act in 1855, with Sketches of Press Celebrities. Vols 1 and 2. – London: Routledge/Thoemmes, 2000 [1847]

В начале XVII века слово *news* (новости) появляется в заголовках памфлетов и сборников, которые внешне были похожи на книги. Кроме того циклы «Книги новостей» являлись без всякого сомнения предшественниками современных газет. Они имели порядковый номер и дату издания. Первая газета-новости – это «*Mercurius Britannicus*» (1625, 1643-1646), которая позднее стала «*Mercurius Pragmaticus*», а в 1650 году переименовалась в «*Mercurius Politicus*».

Первая регулярно издаваемая английская газета «*Weekly News*» («Еженедельные новости») или «*Corante, or Weekly News from Italy, Germany, Hungary, Poland, Bohemia, France and the Low Countrys*» («Вестник или Ежедневные новости из Италии, Германии, Венгрии, Польши, Богемии, Франции и других стран») вышла в свет 21 сентября 1621 года.

В XVII веке появились первые термины журналистики, к примеру, *newspaper* – «газета» (с. 1670), *press* – «пресса» из словосочетания *liberty of the press* (1703). Расцвет английской политической журналистики приходит к 40-ым годам данного столетия, когда в стране произошли революция (1640–1660 гг.) и гражданская война (1642–1646 и 1648–1649 гг.). В этих годах *памфлет* превратился в основной жанр журналистики. В конце XVI века памфлетом называли «краткая повесть о текущих проблемах». Джон Милтон, Джон Лилберн и Джерард Уинстенли были выдающимися памфлетистами этого периода.

Термины *correspondent* – «корреспондент» (1711 г.) *correspond* (1700 г.), *article* – «статья» (1712 г.), *editor* – «издатель» являются продуктами XVIII столетия. В этом веке (1731 г.) появился термин журналистики *periodical* означающий как «регулярно издаваемый журнал» (*periodical magazine*), который на современном этапе используется в виде *periodical press* – «периодическая печать» [Barnhart, 1995, pp. 140, 161, 163, 232, 556, 582, 723].

По истории таджикской журналистики можно перечислить следующие работы: И. Усмонов, Д. Давронов [1997, 2008], А. Азимов [1998], С. Ходжазод [2006, 2007], А. Набави [2007, 2012], К. Расулиён [2008], Н. Салихов [2014].

Возникновение совершенной системы терминологии журналистики в таджикском языке связано с созданием первой таджикской газеты «*Бухорои Шариф*» («Благородная Бухара», 1912). Но последующие анализы показывают, что таджики ещё ранее были знакомы с издательской работой и периодической печатью. В связи с основанием типографий в Индии и Иране (XVIII–XIX вв.), затем в городах Ташкент, Самарканд и Когон в таджикском языке уже использовались термины *матбаъ*, *матбаа* (типография, издательство), *табъ* (издание), *чоп*

(печатать), *чоти сангӣ* (литография) и др. Именно в этом периоде передовые представители таджикского народа, в частности просветители, ознакомились с периодической печатью и её терминами, и использовали их в своих произведениях. Например, *Ахмад Махдум Дониш* (1827–1897) – учёный и просветитель XIX века в своём произведении «Наводир-ул-вакоеъ» («Редкостные события») применил многозначное слово «*руънома*» в современном значении, т. е. как *газета*. Термины журналистики, как *руънома* (газета), *руъномахон* (читатель газеты), *нашр* (опубликование), *чарида* (газета), *чарида* (тираж), *ҳарфчин* (наборщик), *муштарӣ* (подписчик, абонент), *хонандаи руънома* (читатель газеты), *масорифи нашр* (издержки издания), *идора* (редакция), *умури таҳририя* (редакция), *муҳаррир* (редактор), *тавқифи чарида* (остановка тиража), *рақам* (номер) появились в результате деятельности газеты «Бухорои Шариф».

В общем, историю таджикской журналистики можно разделить на пять этапов: 1. 1912-1913 г. Печаталась газета «Бухорои Шариф». 2. От первого номера журнала «Шуълаи инкилоб» («Пламя революции», 1919 г.) до перехода к латинской письменности (1932). 3. 1933 – 1960. 4. С начала 60-х годов до принятия “Закона о языке” (1989). Именно этот период (особенно конца 70-х) можно назвать периодом развития науки о журналистике, связанным с исследованиями учёных-журналистов А. Нуралиева [1988, 1989], А. Саъдуллоева [1989], И. Усмонова [1975, 1980, 1981, 1986, 1989], П. (У.) Гулмуродзода [1987, 1989]. 5. С 1989 г. по сей день. На данном этапе таджикская журналистика охвачена всесторонними исследованиями.

Вторая глава – «Сравнительное исследование структурно-семантических особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках» состоит из четырёх разделов. Анализами установлено, что в обоих языках (английский и таджикский) одинаково термины журналистики по грамматической форме разделяются на два вида: а) термины-слова; б) термины-словосочетания (термины-фразы).

Первый раздел второй главы посвящается теоретическим вопросам анализа и исследования основных путей словообразования и создания словосочетаний, образования терминов журналистики в английском и таджикском языках.

Второй раздел второй главы посвящается исследованию морфологического способа в образовании терминов журналистики в английском и таджикском языках. Определено, что этим путём образуются в основном термины-слова.

Термины-слова, состоящие из производных слов. В английском языке: производные слова образуются морфологическим путём

словообразования – путём **аффиксации**. Этот путь имеет общие свойства в обоих языках и учёные (Р. З. Гинзбург, К. Тохирова) установили три основных способов аффиксации: а) префиксация (prefixation); б) суффиксация (suffixation); в) и префиксация и суффиксация; префиксально-суффиксальная деривация (prefixal-suffixal derivatives).

Структурные особенности производных терминов английского языка в диссертации определены и исследованы с помощью 9 префиксов. Приведём некоторые из них в качестве примера: *префиксы im-* и *in-латинского происхождения* являются словообразующими элементами существительного из имён существительных и прилагательных: **im-+N**: *immediacy* – фаврият, **in-+N**: *inform* – хабаррасонӣ, *inversion* – аз нав чобачокунӣ и т. п. *Префиксом de-* слово приобретает противоположное значение или обозначает действие противоположного направления: **de-+N**: *denomination* – номгузорӣ, *design* – ороиш и т. п. *Префикс re-* выражает повтор действия: **re-+V**: *rehearsal* – машқ, *repercussion* – вокуниш и т. п. *Префикс inter-* обозначает общность действия: **inter-+N**: *interactivity* – чолибсозӣ, *interpretation* – маънидод, *interview* – мусохиба и т. д.

В английском словообразовании **суффиксы** по сравнению с префиксами являются более продуктивными. В диссертации исследуются 15 терминообразовательных суффиксов. Приведём в качестве примера несколько наиболее употребительных из них. *Суффикс -ist* образует существительные с понятием профессии, ремесла, а также принадлежность к научным и политическим течениям: **N+-ist**: *humorist* – ширинкор, *journalist* – рӯзноманигор и т. д. *Суффикс -ism* образует отвлечённые существительные из прилагательных и существительных: **A+-ism**: *professionalism* – касбият, *plagiarism* – асардудӣ; **N+-ism**: *humanism* – инсондӯстӣ и т. п. *Суффикс -er* создаёт новые существительные из глагола и существительных: **N+-er**: *addresser* – ирсолкунанда; **V+-er**: *advertiser* – рекламагузор и т. п. Суффикс **-or** имеет агентивное значение и образует существительные из глагола: **V+-or**: *commentator* – шорех, *editor* – муҳаррир, *operator* – наворбардор и т. п.

Образование терминов-слов с помощью **и префиксов и суффиксов** в английском языке обычное явление, хотя является не очень продуктивным. Некоторые из этих примеров мы приводили выше, при анализе отдельных префиксов: **im-** (*impartiality* – холисона), **in-** (*inversion* – аз нав чобачокунӣ), **de-** (*denomination* – номгузорӣ), **re-** (*repercussion* – вокуниш), **inter-** (*interpretation* – маънидод), **pre-** (*prediction* – пешгӯӣ), **ex-** (*exposition* – ташрех), **mis-** (*misinformation* – гӯлзанӣ). Поскольку наша цель была лишь описание префиксации в английском языке, мы не подвергли полному структурному анализу данных терминов. Теперь

можно показать, что они образованы по следующим моделям: **de-+N = de-+V+-ion**: *denomination* – номгузорӣ; **ex-+N = ex-+V+-ion**: *exposition* – ташреҳ; **im-+N = im-+V+-al+-ity**: *impartiality* – холисона; **in-+N = in-+V+-ion**: *inversion* – аз нав ҷобачокуни; **re-+N = re-+V+-ion**: *repercussion* – вокуниш и т. п.

В таджикском языке. Анализ показал, что в терминотворчестве в таджикском языке лишь два префикса – **бе-** и **хам-** наиболее продуктивны. Префикс **бе-** обозначает отсутствие лица, явления и предмета: **бе-+N**: *бемаслакӣ* – indifference toward(s) politics. Префикс **хам-** образует из имён существительных новые существительные с оттенком значения совместности, соучастия и двустороннего отношения лиц и предметов: **хам-+N**: *хаммонанд* – identification, *хамсӯҳбат* – interlocutor. С префиксами **бар-**, **дар-** нами были обнаружены лишь по одному термину: **бар-+N**: *барнома* – program. **дар-+V**: *дархост* – inquiry.

Суффиксы широко используются в терминообразовании таджикского языка. Они придают производным терминам новые оттенки значения. Среди них наиболее продуктивными являются суффиксы **-а**, **-ак**, **-анда**, **-ат**, **-гар**, **-иш**, **-ия**, **-ият**, **-ӣ** (**-вӣ**, **-гӣ**), **-она**, **-от**, **-ча**, которые создают термины из разных частей речи. В диссертации исследовано все 14 продуктивных терминообразовательных суффиксов и определены их особенности. Приведём некоторые из них в качестве примера: Суффикс **-а** в таджикском языке имеет несколько *омоморфем* (омонимическая морфема). *Его основная омоморфема* образует из имён существительных новые существительные, которые по значению до некоторой степени подобны основе слова: **N+-а**: *сомона* – site, *шероза* – headband и т. п. *Вторая омоморфема* суффикса **-а** из глагола образует причастие первого вида, которое, сохраняя частично своё лексическое значение, преобразуется в существительное. В них в качестве корня служат основы настоящего или прошедшего времени глагола (ОНВ или ОПВ). Примеры: **V(онв)+-а**: *намуна* – ideal, *ханда* – laugh; **V(опв)+-а**: *зада* – stress, *фишурда* – thesis. Кроме того, существует ещё одна *омоморфема* суффикса **-а**, которая по существу является суффиксом существительных женского рода арабского языка и содержится в терминах, заимствованных из арабского языка: **N+-а**: *воқеа* – event, *қарина* – context, *лавҳа* – sketch, *мақола* – article и т. п. Суффикс **-ӣ** со своими *алломорфами* (фонетико-семантический вариант морфемы) – **-вӣ** и **-гӣ** имеет две омоморфемы: а) производит новые существительные из имён прилагательных. Данный суффикс исторически происходит от среднеперсидского (пехлевийского) **-ih**: *dānāg+ih* – *dānāgih* (учённость, знание) [MacKenzie, 1986, p. 24]¹¹; б)

11) Mac Kenzie D. N. A concise Pahlavi dictionary. – London: 1986. – 237 p.

образует новые прилагательные из имён существительных. Данный суффикс исторически происходит от среднеперсидского (пехлевийского) - **ig**: *dēn+ig – dēnig* (религиозный) [MacKenzie, 1986, p. 26]; в) суффикс арабского происхождения, содержится в терминах, заимствованных из арабского языка: *зиё+ӣ – зиёӣ* (интеллигент), *ичтимом+ӣ – ичтимомӣ* (социальный). Кстати, если корень оканчивается гласными **а** и **и** (**ӣ**), суффикс - **ӣ** превратится в свои алломорфы -**вӣ** и -**гӣ**: **N+вӣ**: *фосилавӣ – discreteness*; **N+гӣ**: *халигӣ* (свободное пространство при дизайне газеты) – air. Суффикс - **ӣ** иногда может стать суффиксом второй степени, т. е. приходиться после других словообразовательных суффиксов (-**вар**, -**вор**, -**гар**, -**гон**, -**нок**) и образовать существительные с обещающим или абстрактным значением: **N+вар+ӣ**: *суханварӣ – rhetoric*; **N+вор+ӣ**: *сӯзворӣ – obituary*; **N+гон+ӣ**: *навгонӣ – novelty*; **N+нок+ӣ**: *санаднокӣ – argumentation*, *таъсирнокӣ – dramatic effect*, *ифоданокӣ – expression*. Суффикс - **иш** из ОНВ (основы настоящего времени глагола) образует существительные, которые обозначают имена определённых действий. Этот древний суффикс встречается в среднеперсидском (пехлевийском) языке как - **išn**: *dān+išn – dānišn* (знание) [MacKenzie, 1986, p. 24]. Примеры: **V(онв)+иш**: *дониш – knowledge*, *нигорӣш – survey*, *ороиш – illustration* и т. п. В причастиях второго вида вследствие грамматического действия конверсии понятие исполнителя действия получает преимущество, и причастие приобретает свойства существительного. Такие производные существительные, которые обозначают лица, исполнителя действия ОНВ. В некоторых ОНВ, заканчивающиеся на - **о** (-**ой**) – *намо, саро, ой, кушо* и т. п. суффикс - **анда** произносится и пишется как - **янда**: **V(онв)+анда**: *намоянда – ombudsmen*, *созанда – constructive*, *шунаванда – listener*.

Образование терминов-слов одновременно с помощью **и префиксов и суффиксов** в таджикском языке тоже малопродуктивно: **бар+V(онв)+а**: *баргузида – elite*; **боз+V(онв)+ӣ**: *бозсанҷӣ – appeal*; **во+V(онв)+иш**: *вокуниш – repercussion*; **хам+N+ӣ**: *хамоҳангӣ – empathy*.

Общность и различия морфологических способов в образовании терминов журналистики в сравниваемых языках. Пути образования производных терминов журналистики в обоих языках не имеют существенных отличий друг от друга.

Общность. В обоих языках: а) производные термины образуются путём сложения основ с префиксами и суффиксами, а интерфиксы, объединяя две основы, создают сложные термины; б) суффиксы более продуктивны, чем префиксы; в) аффиксами преимущественно образуются существительные, а в случаях производства местоимений, прилагательных, числительных, наречий, инфинитива и причастий, эти

производные используются в терминологии журналистики как существительные; г) последовательное сложение два или более суффиксов. К примеру, в английском языке суффикс - **ity** может прийти после суффиксов **-ic, -ar, -ary, -or, -ive**, а в таджикском языке суффикс **-й** после суффиксов **-вар, -вор, -гар, -гон, -нок**; д) используются преимущественно исконнокоренные аффиксы, но немалы и заимствованные. Например, в английском языке заимствованы почти все префиксы, суффиксы **-ism, -ist, -ion, -ity, -ent, -ant** (из латинского языка), **-ence** и **-ance** (из французского языка). В таджикском языке суффиксы **-а** (третья омоморфема), **-ия, -ият, -от, -ан, -ат** заимствованы из арабского языка.

Различия. Производные термины в английском и таджикском языках неодинаковы. Некоторые производные термины в английском языке выражаются или сложными словами, или словосочетаниями. Например, *шероза* (полоса) в таджикском языке является производным словом, но это понятие в английском языке выражается сложным словом *headband*, а производные термины *беном* (аноним) и *бурутча* (ромбик) словосочетаниями *author* и *cat's whiskers*.

Термины, образующиеся морфолого-синтаксическими и синтаксическими путями, исследуются в третьем разделе 2 главы. Определено, что этими путями образуются сложные термины, а чисто синтаксическим способом – термины-словосочетания, и общие структурные свойства таких терминов в английском и таджикском языке более и менее сходны между собой.

Сложные термины по своей структуре являются сложными словами. Сложные слова образуются методами *словосложения* и состоят из двух или более лексико-семантических основ. Все сложные термины, анализируемые нами в данных языках, являются сложными словами с подчинённым компонентом, т. е. они состоят из основного и подчинённого компонентов, а компоненты в свою очередь связаны между собой синтаксическим подчинительным отношением. Например, в термине *database* (пойгоҳи додаҳо): основной компонент – *base*, подчинённый компонент (определение) – *data*; в термине *намолавҳа* (tabloid): основной компонент – *лавҳа*, подчинённый компонент (определение) – *намо*.

Термины-словосочетания образуются из именных, глагольных, предложных фраз и словосочетаний. Большую часть терминов-словосочетаний таджикского языка составляют изафетные именные словосочетания.

Общность и различия путей образования сложных терминов и терминов-словосочетаний журналистики в английском и таджикском языках:

Общность. В обоих языках: а) сложные термины образуются по общей закономерности (из простых основ, из простых и производных основ, из простых и сложных основ); б) сложные термины журналистики - в основном – это сложные слова с подчинительным отношением, образуются из именных компонентов. В случае, если компонентами являются иные части речи, в любом случае образуются термины журналистики как сложные существительные; в) по отношению доминирующего слова к частям речи словосочетания бывают именные, прилагательные, глагольные и др.; г) между компонентами словосочетания (основной и подчинённый) существуют атрибутивное (определяющее), комплетивное (дополнительное) и обстоятельное отношения.

Различия: а) порядок и место компонентов в терминах-словосочетаниях журналистики в английском и таджикском языках не одинаковы. Например, в следующих именных определяющих словосочетаниях типа ATTR [N] + N в английском языке основной компонент находится на втором месте: *information value, interview technique, press conference*. Но в их таджикском эквиваленте – именных изафетных определяющих словосочетаниях типа N+ATTR [N] основной компонент находится на первом месте: **арзиши иттилоот, маҳорати мусоҳибаорой, нишастии матбуотӣ**; б) некоторые термины-словосочетания английского языка в таджикском языке эквивалентны одному слову: *dramatic effect* – таъсирнокӣ.

Третий раздел второй главы посвящён анализу семантического поля журналистика / journalism в исследуемых языках.

Теория *семантического поля* изучает основы семантической общности слов, методы семантического анализа, особенности семантических групп и т. п. В лингвистике семантическое поле названо по-разному: *словесное поле, семантическое поле, лексико-семантическая парадигма, языковое поле, понятийное поле, семантическая группа, лексико-семантическая группа, тематическая группа* и т. п. [Харитончик, 1992, с. 81]¹². Терминологическое поле *журналистика / journalism* состоит из многих микрополей, которые упорядочиваются методами логического и тематического выделения. Эти микрополя: 1) *журналист / journalist*; 2) *информация / information*; 3) *жанры журналистики / journalistic genres*; 4)

12) Харитончик З. А. Лексикология английского языка: Учебное пособие. – Минск: Выш. шк., 1992. – 229 с.

средства массовой информации / mass media; 5) *контент* / content; 6) *творчество* / creation; 7) *реклама* / advertisement, которые, в свою очередь, являются отдельными семантическими полями. Термины на семантическом поле между собой проявляют разные семантические отношения (корреляции): синонимия, гипонимия, несовместимость, часть и целое, антонимия, конверсия, семантическая производность, ассоциация.

Общность и различия семантического поля журналистика / journalism в английском и таджикском языках.

Общность. Семантическое ядро терминологического поля журналистики, хотя было составлено на основе терминологии английского языка, оно подходит и для терминологии таджикского языка, так как при его составлении были приняты за основу понятия и семантика. Подавляющее большинство синонимов (дублетов) принадлежит обоим языкам.

Различия: Явления полисемии, синонимии, антонимии, омонимии, метафоры и метонимии свойственны каждому конкретному языку и мы при анализе подчёркивали принадлежность семантических свойств английскому или таджикскому языку. Например, *printing-house* (дом печати) и *polygraphy* (типография) являются синонимами (дублетами) только в английском языке.

Третья глава – «Этимологический анализ терминов журналистики в английском и таджикском языках» состоит из двух разделов. **Первый раздел** посвящён *этимологическому анализу терминов журналистики в английском языке*. Анализ показал, что, несмотря на различность источников возникновения и этимологического содержания, термины журналистики разделяются на две основные группы: *исконно коренные (английские) термины* и *заимствованные термины*. Определённую часть терминов журналистики английского языка составляют слова, которые принадлежат к исконной лексике английского языка. Например, термин *plot* – «сюжет», на древнеанглийском *plot* означал «маленький участок земли». В 1551 году использован «карта», а в 1587 году «схема, чертёж» [Barnhart, 1995, p. 576]. Подобно этому, следующие слова тоже относятся к исконной англосакской лексике. Они изменили своё значение только ради выполнения функции термина и приобрели новое научно-профессиональное содержание: *binding* – «обложка» (из древнего корня **bind**), *blackmail* – «угроза» (в 1557 году **blackmail** – «деньги, выплачиваемые грабителям для защиты»), *bluff* – «обман» (на американском диалекте **bluff** – «шулерство при игре в картах»), *book* – «книга» (из **boke, bok** в 1121 году в значении «писанный» [Barnhart, 1995, pp. 50, 69, 71, 75, 78].

Исследование показало, что заимствованные термины журналистики в английском языке происходили из слов латинского, греческого, французского и др. языков.

Второй раздел посвящён *этимологическому анализу терминов журналистики в таджикском языке*. Анализ показал, что термины журналистики таджикского языка тоже разделяются на две основные группы: *исконно коренные или таджикские термины* и *заимствованные термины*. Термины журналистики, которые непосредственно происходят из исконно коренной лексики таджикского языка, имеют иранскую и индоевропейскую основу. Например: *банду баст* – montage, *барнома* – program, *ғўлзани* – misinformation, *дархост* – inquiry, *забони рӯзнома* – language of newspaper, *мизи ғурд* – round table discussion, *навгонӣ* – novelty, *навид* – transaction, *наворбардор* – operator, *озоди сухан* – freedom of speech и т. п. образованы из исконных лексических единиц таджикского языка – **существительные**: *ном, ғўл, забон, рӯз, миз, навид, навор, сухан, дар; прилагательные*: *ғурд, нав, озод*; **глаголы**: *бастан, задан, хостан, бардоштан*; **союз**: *-у* и других грамматических средств. В диссертации рассмотрено этимологически историческое видоизменение семантических компонентов терминов с примерами из древнеиранского (э.б.), авестийского (ав.), древнеперсидского (ф.б.) и среднеперсидского (ф.м.) языков и тем самым показана исконность таджикских слов и их происхождение из иранских корней.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Термины журналистики в английском языке сформировались в XV в. с использованием печатных станков и издания печатных книг, а в XVI-XVII вв. усовершенствовались и стали устойчивыми в языке. С началом книгопечатания в XV веке в Англии появляются первые термины, связанные с печатью, вёрсткой книг и изданием печатной продукции. В XVI веке начали распространяться сначала рукописные, а затем печатные «*newletters*» (новостные письма) и «*news*» (новости), которые посвящались открытию ярмарок. Однако в таджикском языке термины журналистики начались формироваться спустя 500 лет. Дальнейший анализ свидетельствует, что таджики были знакомы с издательским делом и периодической печатью гораздо раньше. С созданием типографий сначала в Индии и Иране (XVIII-XIX вв.), затем в городах Ташкенте, Самарканде и Когоне появились термины *матбаъ, матбаа* (типография), *табъ, чоп, чоти санғӣ* (литография)

1. Несмотря на издание в последние годы книг, посвященных лексикографии журналистских терминов, сравнительное изучение указанных терминов в таджикском и английском языках до сих пор не

подвергалось отдельному исследованию. Это явление имеет несколько причин:

а) Таджикская журналистика зародилась значительно позже других отраслей общественной деятельности и имеет срок существования немногим более ста лет. [11-А].

б) На протяжении многих лет отраслевые термины таджикского языка, за исключением кратких описаний, приведенных в научных и учебниках, должным образом не изучались. Лишь с 80-х годов прошлого века серии справочников и двуязычных словарей терминов различных областей издавались в виде десятков отдельных книг, и этот процесс продолжается [11-А; 10-А].

в) Изучение отраслевых терминов в таджикском языке получило широкое развитие в начале нового века – всего два десятилетия назад. В начале нового столетия изучение терминов таджикского языка в сравнении с английским языком получило новый импульс, появились десятки научных диссертаций по отраслевым терминам таджикского языка, сравнение лексики и структурно-семантических особенностей терминов таджикского языка и других языков [7-А].

2. Термины (терминология, терминологическая лексика – terminology) журналистики – совокупность терминов на понятийном, лексико-семантическом, лексическом и словообразовательном и грамматическом уровнях связанная друг с другом, и которая имеет прямую связь с теорией журналистики и сферой профессиональной деятельности журналистки [3-А].

3. Терминологическое поле журналистики – это особая граница существования термина, в пределах которой термин содержит все свои характерные признаки, это ограниченная область, которая защищается от инородных влияний. Журналистские термины включены в поля «Пресса», «Радио», «Телевидение», «Интернет» и т.д. которые, в свою очередь, делятся на микрополя. Например, поле «Пресса» может иметь микрополя «Газета», «Журнал», «Издательство» и т.п. Принадлежность к определенной области – это самый основной признак термина, отличающий его от обычной лексемы [2-А; 3-А].

4. Журналистская терминологическая система практически является семантическим ядром определенного поля, и в первую очередь, в языковом плане обладает упорядоченной специальной лексикой, служащей этому полю. Например, в микрополе «Матбуот – печать» существуют система терминов следующего состава: *periodical press* – матбуоти даврӣ (периодическая печать), *braille press* – матбуоти брайлӣ (брайловая пресса), *business press* – матбуоти тичоратӣ (бизнес-пресса), *freedom of press* – озодии матбуот (свобода печати), *independent press* –

матбуоти мустақил (независимая пресса) и т.д. Каждая из этих терминов способны образовать внутри системы ограниченные подсистемы [9-А].

5. Появление на свет первой таджикской газеты «Бухорои Шариф» (Благородная Бухара) (1912 г.) создало упорядоченную систему журналистических терминов в таджикском языке. Далее этот процесс получил развитие в 20-е годы прошлого столетия. Однако в 30-е и 70-е годы больше внимания стало уделяться русификации терминов, а с 80-х возобновилось использование национальных терминов. За период независимости полностью сформировалась национальная таджикская терминология журналистики и стала предметом изучения [10-А].

6. Структурный анализ терминов журналистики таджикского языка показал, что по грамматической форме они имеют два основных типа: а) термины-слова (простые, производные, сложные термины); б) термины-словосочетания (сложные термины).

7. Простые термины журналистики в английском и таджикском языках образуются из простых исконных и заимствованных слов, причем доля исконных слов в них незначительна. Среди 2000 выбранных терминов простые термины на английском и таджикском языках составляют 13,85 и 30,08 процентов соответственно. Если в простых терминах таджикского языка соотношение простых исконных и простых заимствованных слов составляет 2,61 и 27,47 %, то в английском эти цифры составляют 2,72 и 11,12 % [1-А].

8. Структурные особенности лексики языка изучает раздел языкознания – *словообразование* (word-formation – «словообразование»), которое состоит из таких частей, как *аффиксация* и *словосложение* (affixation – «аффиксальное словопроизводство» и compounding – «словосложение») [5-А].

9. Производные термины в сопоставляемых языках образуются путем аффиксации, то есть с помощью приставок и суффиксов. Их доля на английском и таджикском языках составляет 22,27 и 10,43 % соответственно. Определено, что производные термины журналистики в английском и таджикском языках образуются тремя способами: 1) с помощью префиксов; 2) с помощью суффиксов; 3) с приставками и суффиксами [4-А; 7-А].

10. Хотя предлоги менее продуктивны в словообразовании, некоторые из них используются довольно часто. В английской терминологии продуктивными приставками являются *inter-* (1,14%), *re-* (0,68%), *im-* (0,58%); в терминообразовании таджикского языка – *бе-* (0,34%), *хам-* (0,23%) [5-А].

11. В словообразовании более продуктивными являются суффиксы, нежели предлоги. В английской терминологии широкоупотребительными являются суффиксы *-ion* (8,63%), *-ing* (1,59%), *-ity* (1,48%), *-ism* (1,25%), -

or (0,91%), -er (0,79%); в таджикском терминообразовании – *-ият* (1,93%), *-а* (1,70%), *-ӣ* (1,48%), *-ом* (1,25%), *-иш* (0,91%) [3-А; 7-А].

12. Большинство сложных слов представляют собой существительные, которые образуются путем сложения слов. Доля сложных терминов в английском и таджикском языках равна 11,24 и 9,76 % соответственно. Модель *N+N* (3,18%) является доминирующим в структуре сложных терминов английского языка. Большая часть терминов (4,20%) состоит из *неоклассических сложных слов*, то есть новых сложных слов, образованных из греческих и латинских основ. Также в структуре сложных терминов примеры наиболее часто употребляемыми являются модели *N + V+ing* (0,57%) и *N + V* (0,45%). Наиболее распространённые структурные модели таджикских сложных терминов журналистики являются *N + V(азх)+-ӣ* (2,16%), *N + N* (1,70%), *N + V(азх)* (1,48%), *A + V(азх)+-ӣ* (1,13%), *N + V(азх)+-анда* (0,68%) [3-А; 7-А].

13. Синтаксическим способом образуются только словосочетания. В образовании терминов-словосочетаний основное место занимают субстантивные словосочетания. Исследование показало, что компоненты большинства таких терминов-словосочетаний поддерживают между собой атрибутивные отношения. Поэтому в моделях мы обозначили атрибутивные компоненты буквами АТТR [4-А].

14. С развитием областей и появлением ограниченных подотраслей возникает потребность в специфической терминологии с ограниченным значением. Сейчас, как и прежде, для названия новых понятий одного слова недостаточно. Например, в журналистике термин *очерк* описывает жанр пресс-релиза. В то же время этот жанр процветал и в художественной литературе и назывался *литературным очерком* (*очерки адабий*). С появлением радио и телевидения появились радиоочерки (*радио-очерк*) и телевизионные очерки (*очерки телевизионӣ*). То есть с развитием науки или сферы деятельности это приводит к образованию терминов-словосочетаний, а в дальнейшем этой структурной группой терминов будет заниматься терминология [10-А].

15. Следовательно, исследование показало, что относительный объём терминов-словосочетаний журналистики в английском и таджикском языках очень велико и составляют соответственно 32,12 и 37,28%. Употребительные модели терминов-словосочетаний в английском языке являются: АТТR [*N+al*] + *N* (7,72%), АТТR [*N*] + *N* (6,58%), АТТR [*A*] + *N* (3,06%), *N* + АТТR [*of + N*] (2,50%), АТТR [*N+ic*] + *N* (2,27%), АТТR [*V+ing*] + *N* (1,36%), АТТR [*V+ive*] + *N* (1,25%), а в таджикском: *N+u* + АТТR [*A*] (20,54%), АТТR [*N+u*] + *N* (9,88%), *N+u* + АТТR [*N+u* + *A*] (1,25%) [8-А].

16. Семантический анализ журналистских терминов, исследование журналистского терминологического поля, а также входящих в него полей

и семантических микрополей показали, что, несмотря на то, что термины не допускают какой-либо многозначности, иногда встречаются и исключительные случаи. В частности, в терминологическом поле было выявлено наличие семантических категорий, таких как полисемия, синонимия, антонимия, омонимия и метафора. Оказалось, что в рассматриваемой терминологии существует 18 терминологических микрополей, 49 терминосистем (семантических полей), 6 случаев полисемии, 10 – синонимии, 3 – антонимии, 1 – омонимии, 16 – метафоры, 4 – метонимии [2-А; 3-А; 4-А].

17. Появление терминов журналистики в английском языке имеет давнюю историю, начиная с XV века. Формирование журналистической терминологии таджикского языка относится к концу XIX - началу XX века. Процесс терминообразования продолжается шаг за шагом вместе с прогрессом и совершенствованием СМИ и информационных инноваций [9-А; 10-А].

18. Исходными словами современного английского языка являются лексемы, первоначальная форма которых встречается в древнеанглийском и среднеанглийском языках (языках англосаксонских и ютских племен) и не встречается в соседних иностранных языках. Английских журналистских терминов, произошедших от исконных слов этого языка, очень мало. Анализ показал, что такие термины составляют лишь 7,26% проанализированного материала. [9-А].

19. Большая часть терминов, т.е. 39,75% проанализированного материала, образована из арабских заимствований. Значительна также доля русских и международных заимствованных терминов: 14,24% проанализированных материалов составляют заимствования из русского, латинского, греческого, английского, немецкого и др. которые пришли в таджикский язык посредством русского. Как в английском, так и в таджикском языке наблюдаются случаи фонетических и грамматических изменений в заимствованных словах [1-А].

20. В ряде таджикских журналистических терминов встречаются и такие, которые являются кальками своих английских эквивалентов. Эти кальки были созданы в процессе русского перевода с английского и таджикского перевода с русского [1-А].

21 В образовании сложных терминов и терминов-словосочетаний как английского, так и таджикского языков активно участвовали исконные и заимствованные слова из различных языков, которые различными способами сконструировали термины. Однако в качестве средств связи выступают грамматические элементы английского и таджикского языков (предлоги и послелого, префиксы и суффиксы, интерфиксы и окончания) [1-А; 8-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ДИССЕРТАЦИИ

1. Материалы диссертации можно использовать в процессе лекционных занятий, спецкурсов и спецсеминаров на факультетах филологии, журналистики и иностранных языков высших учебных профессиональных заведениях Республики Таджикистан.

2. Настоящая диссертация может служить в качестве основы, источника и своего рода справочника в исследовании и анализе структурных, семантических и этимологических особенностей терминов журналистики других языков в сопоставительном плане.

3. Материал диссертации может быть использован для разработки двуязычного словаря терминов журналистики.

4. На основе теоретических и практических материалов диссертации появляется возможность написать учебное пособие для журналистов-знатоков английского языка. А также полученные научные выводы диссертации способствуют решению некоторых актуальных вопросов терминоведения.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ:

Важнейшие положения диссертации отражены в следующих трудах автора:

1. Научные журналы, рекомендованные ВАК при Президенте РТ

[1-А] Рахматуллоев М. С. Саҳми вожағони иқтибосӣ дар истилоҳоти журналистика дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Вестник Таджикского педагогического университета, 2021. – № 1 (90), – С. 112-115.

[2-А] Рахматуллоев М. С. Тавсифи этимологии истилоҳоти журналистика дар забони англисӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук, 2021. – № 3, – С. 57-63.

[3-А] Рахматуллоев М. С. Таҳлили этимолоғӣ ва сарчашмаи пайдоиши якчанд истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Вестник Таджикского педагогического университета, 2021 – № 5 (94), – С. 74-77.

[4-А] Рахматуллоев М. С. Таҳлили сохторӣ-морфологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. 2022, – № 3. – С. 49-56.

[5-A] Рахматуллоев М. С., Мамадназаров А. Корбурди аффиксҳои истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ [Текст] / А. Мамадназаров, М. С. Рахматуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. 2023. – № 3, – С. 26-31.

2. В сборниках и других научных журналах:

[6-A] Рахматуллоев М. С. Мафҳуми «истилоҳ», «истилоҳшиносӣ», «майдони истилоҳӣ» ва «системаи истилоҳот» дар забоншиносӣ [Матн] / М. С. Рахматуллоев // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ, адабиётшиносӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар мактабҳои олий». Материалы республиканской научно-практической конференции, 10-11 декабря 2021 года С. 110-115.

[7-A] Рахматуллоев М. С. Вижагиҳои сохтори истилоҳҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар мисоли истилоҳоти журналистика) [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Материалы республиканской научно-практической конференции, посвящённой Дню государственного языка РТ, 3 октября 2022 года – С.125-129.

[8-A] Рахматуллоев М. С. Таърихи пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Материалы республиканской научно-теоретической конференции, посвящённой Международному дню прав человека, 8 декабря Душанбе, 2022 года – С. 117-119.

[9-A] Рахматуллоев М. С. Пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Материалы республиканской научно-практической конференции, посвящённой Международному празднику Навруз, 11 марта 2023 года Душанбе, 2023. – С. 148-150.

[10-A] Рахматуллоев М. С. Пайдоиш ва рушди истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Материалы республиканской научно-практической конференции, посвящённой Международному празднику Навруз, 11 марта 2023 года Душанбе, 2023. – С. 150-153.

[11-A] Рахматуллоев М. С. Тавсифи этимологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони тоҷикӣ [Текст] / М. С. Рахматуллоев // Материалы Международной конференции «Теоретические и практические вопросы типолого-сравнительного языкознания, таджикского языкознания и новые методы изучения иностранных языков», 14 апреля 2023 года – Душанбе, 2023. – С. 602-610.

АННОТАТСИЯ

кори диссертатсионии Раҳматуллоев Маҳмадулло Саидуллоевич дар мавзуи «Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илми доктори фалсафа аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Калидвожаҳо: истилоҳоти журналистика, рӯзноманигорӣ, вожа, ибора, фразеология, сохтор, маъно, этимология, луғатнома, моддаҳои луғавӣ, забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ, таҳқиқоти муқоисавӣ-типологӣ.

Дар боби аввали рисола «Заминаҳои назариявии омӯзиши таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» самти асосии омӯзиши истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забон – ин гирдоварӣ, тасниф ва шарҳи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар луғатномаҳо, донишномаҳо ва маълумотномаҳои махсус мебошад, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Боби дуюм «Таҳқиқи муқоисавии вижаҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» унвон дошта, аз чор зербоб иборат аст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳамзамон дар ҳар ду забон (англисӣ ва тоҷикӣ) истилоҳҳои рӯзноманигорӣ аз ҷиҳати шакли грамматикӣ ду намуди асосӣ доранд: а) истилоҳ-вожаҳо; б) ибора-истилоҳҳо таҳқиқ ва баррасӣ гардидааст.

Истилоҳоти рӯзноманигорӣ ба майдонҳои истилоҳии «Матбуот», «Радио», «Телевизион», «Интернет» ва ғ. ҷудо карда шудаанд, ки онҳо низ дар навбати худ ба микромайдонҳо тақсим мешаванд.

Боби сеюм «Таҳлили этимологии истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» ба таҳқиқи этимологияи истилоҳоти рӯзноманигорӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки ба гуногун будани баромад ва таркиби этимологӣ нигоҳ накарда, истилоҳҳои рӯзноманигории забони англисӣ ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: *истилоҳҳои асли ғ англисӣ* ва *истилоҳҳои иқтибосӣ*. Ҳамчунин истилоҳҳои рӯзноманигории забони тоҷикӣ низ ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд: *истилоҳҳои асли ғ тоҷикӣ* ва *истилоҳҳои иқтибосӣ*.

Ҳиссаи калони истилоҳоти рӯзноманигории забони англисӣ, яъне 57,20 дарсади маводи таҳлилшуда, аз вожаҳои иқтибосии лотинӣ (44,37 дарсад) ва юнонӣ (12,83 дарсад) ташақкул ёфтаанд. Вожаҳои иқтибосии забони лотинӣ ба забони англисӣ ба таври бевосита ё асосан ба воситаи забони фаронсавӣ (28,94 дарсад), инчунин тавассути забонҳои италияӣ ва олмонӣ роҳ ёфтаанд.

АННОТАЦИЯ

диссертации Рахматуллоева Махмадулло Саидуллоевича на тему «Структурно-семантический и этимологический анализ терминов журналистики в английском и таджикском языках», на соискание учёной степени доктора философии по специальности 6D021300 – Языкознание (6D021302 – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание)

Ключевые слова: термины журналистики, журналистика, слово, словосочетание, фразеология, структура, семантика, этимология, словарь, лексическая единица, таджикский, русский, английский языки, сравнительно-типологическое исследование.

В первой главе диссертации «Теоретические предпосылки изучения и исследования терминов журналистики в английском и таджикском языках» предметом исследования в английском и таджикском языках стало основное направление изучения терминов журналистики в языке – это сбор, классификация и определение терминов журналистики в словарях, энциклопедиях и специальных справочниках.

Вторая глава названа «Сравнительное исследование структурно-семантических особенностей терминов журналистики в английском и таджикском языках» и состоит из четырёх разделов. Установлено, что равнозначно в обоих языках (английский и таджикский) термины журналистики грамматически выступают как а) термины-слова и б) термины-словосочетания. Оба вида терминов были разносторонне исследованы с точки зрения структуры и семантики.

Терминология журналистики была представлена как совокупность терминологических полей типа «Пресса», «Радио», «Телевидение», «Интернет» и т. п., которые в свою очередь разделяются на многочисленные микрополя.

В третьей главе «Этимологический анализ терминов журналистики в английском и таджикском языках» установлено, что несмотря на этимологически источники и структуру все термины журналистики в английском и таджикском языках разделяются на две основные группы: исконно английские (таджикские) термины и заимствованные термины.

Значительная часть английских терминов (57,20%) являются заимствованными из латинского (44,37%) и греческого (12,83%) языков. Латинские заимствования происходили непосредственно или в большей мере посредством французского языка (28,94%), а в меньшей мере через итальянского и немецкого языков.

ABSTRACT

for the dissertation of RAKHMATULLOEV MAHMADULLO SAIDULLOEVICH on the topic "Structural-semantic and etymological analysis of journalism terms in English and Tajik languages", for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 6D021300 – Linguistics (6D021302 – Comparative historical, typological and comparative linguistics)

Keywords: *journalism terms, journalism, word, phrase, phraseology, structure, semantics, etymology, dictionary, lexical unit, Tajik, Russian, English, comparative typological research.*

In the first chapter of the dissertation "*Theoretical prerequisites for the study and research of journalism terms in English and Tajik*", the subject of research in English and Tajik was the main direction of the study of journalism terms in the language – the collection, classification and definition of journalism terms in dictionaries, encyclopedias and special reference books.

The second chapter is called "*A comparative study of the structural and semantic features of journalism terms in English and Tajik*" and consists of four sections. It is established that journalism terms are grammatically equivalent in both languages (English and Tajik) as a) terms-words and b) terms-phrases. Both types of terms have been extensively studied in terms of structure and semantics.

The terminology of journalism was presented as a set of terminological fields such as "Press", "Radio", "Television", "Internet", etc., which in turn are divided into numerous microfields.

In the third chapter "*Etymological analysis of journalism terms in English and Tajik languages*" it is established that despite the etymological source and structure, all journalism terms in English and Tajik languages are divided into two main groups: native English (Tajik) terms and borrowed terms.

A significant part of English terms (57.20 percent) are borrowed from Latin (44.37 percent) and Greek (12.83 percent). Latin borrowings occurred directly or to a large extent through the French language (28.94 percent), and to a lesser extent through Italian and German.